

Necm Sûresi

Mekke Döneminde İndi

Âyet Sayısı: 62

Vennecmi Sûresi, Necm Sûresi de denilmektedir. Mekkî sûrelerdendir.

Âyet Sayısı : Altmış iki

Kelime Sayısı : Üçyüz altmış

Harf Sayısı : Bin dörtyüz beş.

Fasılası : وَنُزِّلْنَاهُ لَكَ آيَاتٍ harfleridir.

Buharî'nin İbnü Abbas'tan, İbnü Merdûye'nin de İbnü Mes'ud'dan yaptıkları rivayete göre bu sûre, Hz. Peygamber (s.a.v)'in kırâetini ilan ettiği ilk sûredir.⁽¹⁾ Peygamber onu Harem-i şerif'de okudu, müşrikler de dinliyorlardı. Yine Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd ve Nesâî'nin İbnü Mes'ud'dan naklettikleri bir rivayette o şöyle demiştir; "Secde nazil olan ilk sûre, Necm Sûresi'dir."⁽²⁾ Resulullah bu sûreyi okurken secde etti, orada bulunan insanlar da secde ettiler. Ancak onlar-

(1) Suyûtî, ed-Dürrü'l-mensur, VII, 639.

(2) Buharî, Tefsir, 4; Suyûtî, a.g.e., VII, 639.

dan birisi, yerden bir avuç toprak alıp onun üzerine secde etti. Sonra ben onun kâfir olarak öldürüldüğünü gördüm. O, Ümeyye b. Halef idi".

Ebu Hayyân da, şu bilgiyi vermektedir, "Ebû Leheb'in dışında müminler ve müşrikler Resulullah ile beraber secde ettiler. Ancak o, bir avuç toprağı alına kaldırıp bu yeter dedi ve secde etmedi".⁽¹⁾ Alûsî ise, "Her ikisinin de yani hem Ümeyye b. Halef hem de Ebû Leheb'in böyle yapmış olması muhtemeldir."⁽²⁾ diyerek secde etmeyenlerin birden fazla olduğuna işaret etmektedir.

Sûrenin iniş sebebi, Ebû Hayyân'ın beyanına göre bu sûre, müşriklerin Kur'ân'ı Muhammed (s.a.v)'in kendisi uyduruyor demeleri üzerine indirilmiştir.⁽³⁾ Bu da, Tûr Sûresi ile bu sûre arasındaki münasebeti açık bir şekilde göstermektedir. Zira Tûr Sûresi'nde peygamber için kâhin, mecnûn ve şâir denilerek, Kur'ân'ı onun uydurduğu iddia ediliyordu. İşte Allah Teâlâ, bu sûrede söz konusu iddiaları red için yemin ederek hakikati beyan buyuruyor.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
وَالنَّجْمِ إِذَا هَوَىٰ ۝۱ مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوَىٰ ۝۲ وَمَا يَنْطُوقُ
عَنِ الْهَوَىٰ ۝۳ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ ۝۴ عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَىٰ ۝۵
ذُو مِرَّةٍ فَاسْتَوَىٰ ۝۶ وَهُوَ بِالْأُفُقِ الْأَعْلَىٰ ۝۷ ثُمَّ دَنَا فَتَدَلَّىٰ ۝۸
فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَىٰ ۝۹ فَأَوْحَىٰ إِلَىٰ عَبْدِهِ مَا أَوْحَىٰ ۝۱۰
مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَىٰ ۝۱۱ أَفَتُمَارُونَهُ عَلَىٰ مَا يَرَىٰ ۝۱۲ وَلَقَدْ
رَأَاهُ نَزْلَةً أُخْرَىٰ ۝۱۳ عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهَىٰ ۝۱۴ عِنْدَ هَاجَتِهِ

(1) Ebu Hayyan, el-Bahru'l-Muhit, VIII, 157, 171.

(2) Alûsî, a.g.e., XXVII, 44.

(3) Ebu Hayyan, a.g.e., VIII, 157.

الْمَأْوَىٰ ۝ اِذْ يَغْشَى السِّدْرَةَ مَا يَغْشَىٰ ۝ مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا
طَغَىٰ ۝ لَقَدْ رَأَىٰ مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَىٰ ۝

Meâl-i Şerifi

1. İnmekte olan yıldıza andolsun ki,
2. Arkadaşınız (Muhammed) sapmadı, azmadı.
3. O, hevâdan (arzularına göre) konuşmaz.
4. O(nun konuşması kendisine) vahyedilenden başkası değildir.
5. Onu, müthiş kuvvetleri olan biri öğretti
6. (Ki o) akıl ve görüşünde kuvvetli (bir melek)dir. Hemen (gerçek meleklik şekliyle) doğruldu.
7. O, en yüksek ufukta idi.
8. Sonra (Cebrail ona) yaklaştı ve (aşağıya doğru) sarktı.
9. Onunla arasındaki mesafe, iki yay kadar, yahut daha az kaldı.
10. (Ailah), kuluna verdiği vahyi verdi.
11. Onun gördüğünü kalb(i) yalanlamadı.
12. Onun gördükleri hakkında şimdi kendisi ile tartışacak mısınız.
13. Andolsun onu bir kez daha görmüştü.
14. Sidretü'l- Müntehâ'nın yanında.
15. Ki Cennetü'l- Me'vâ onun yanındadır.
- 16 Sidre'yi kaplayan kaplıyordu.
17. (Peygamberin) gözü şaşmadı ve sınırı aşmadı.
18. Andolsun ki o, Rabbinin âyetlerinden en büyüğünü gördü.

وَالنَّجْمُ Yıldıza yemin olsun. Buradaki elif-lâm ahid ya da cins için olabilir.

Necm: Bu kelime birkaç mânâya gelir ki, burada her birine ihtimal verilmiştir. Bunlar şöyle sıralanabilir:

1) Necmden maksat, yıldız demektir.

2) Ağacın karşılığı olarak sapı olmayan ot, ya da çemen mânâsına gelir. "(Yerden biten) otlar ve ağaçlar (Allah'a) secde etmektedirler." (Rahmân, 55/6) âyetinde olduğu gibi.

3) Zaman aralıklarıyla parça parça verilen bir şeyin herbir parçasına denir. Kur'ân da yirmi üç senede peyder pey indirildiğinden "müneccemen" nazil oldu

denilir ve her inen kısmına necm adı verilir.

4) Lam-ı ahidle beraber النُّجْمُ şeklinde özellikle Süreyya yani Ülker yıldızına isim olarak verilmiştir ki bu, "esma-i gâlibe" (yaygın kullanım) kabilinden bir isimlendirmedir. Ülker yıldızı, gökte üzüm salkımı gibi görünür ve ayın menzillerinden üçüncüsü sayılır. Araplar darb-ı mesel olarak إِذَا طَلَعَ النُّجْمُ عَشَاءً ابْتَغَى الرَّاعِي "Ülker akşam vakti doğarsa, çoban örtü ister." derler. Çünkü o zaman güneş, Ülker'in karşısında Akreb'den önce bulunduğundan, güneşin batması ile hemen doğuverir. Bir hadiste de إِذَا طَلَعَ النُّجْمُ صَبَاحًا ارْتَفَعَتِ الْعَامَةُ "Ülker sabahleyin doğarsa âfet (belâ, musibet) kalkar." anlamındadır.

Süreyya, yıldızların en göze çarpanı ve menzillerin en meşhuru olması hasebiyle bazı müfessirler buradaki "Necm'i, "Süreyya yıldızı" diye tefsir etmişlerdir.

Bir de bu sûrede bulunan رَبُّ الشَّعْرَى "Şi'râ yıldızının Rabbi" (Necm, 53/49) ifadesine dayanarak tefsircilerden bir kısmı da necmin, lâm-ı ahidle beraber Şi'râ yıldızı olduğunu söylemişlerdir. Her iki tefsir şeklinde de âyette yer alan هَوَىٰ doğmak mânâsıdır. Bir çoğu da "ve'n-necmi"deki lâmı, lâm-ı cinsiyye kabul ederek herhangi bir yıldızla tahsis etmeden mutlak yıldız mânâsına almışlardır. Bunlardan başka söz konusu kelimeyi, hakikat yahut mecaz mânâsında yorumlayanlar da olmuştur. Nitekim Ca'fer-i Sadık Hazretleri, "Necim'le murad Hz. Peygamber, هَوَىٰ 'dan maksat, onun mirâcdan inmesi yahut semaya çıkmasıdır, demiştir. Ancak Ebu Hayyân'ın nakline göre, İbnü Abbas, Mücâhid, Ferrâ ve Kadî Münzir b. Saîd söz konusu sûrede geçen "en-Necm"den maksadın Kur'ân'dan inen miktar olduğunu ileri sürmüşlerdir.⁽¹⁾ Nisâbü'rî de: "وَالنُّجْمُ إِذَا هَوَىٰ" âyetinin وَالْقُرْآنُ الْحَكِيمُ إِنَّكَ لَمِنَ الرُّسُلِينَ "Hikmetli Kur'ân'a andolsun ki, sen elbette gönderilmiş peygamberlerdensin." (Yâsin, 36/23) mânâsını ifade ettiğini söylemektedir.⁽²⁾ Biz de bu anlamı tercih etmek istiyoruz. Onun için meâlde "Necm'i yıldız diye terceme etmeyip, bu ihtimallere de uygun olabilmesi için, o yıldızla yemin ederim إِذَا هَوَىٰ indiği zaman, yani "inen yıldızla andolsun" şeklinde mânâ vermiş olduk. هَوَىٰ , يَهْوِي İkinci babdan gelmektedir. Masdarı, هَوِيًا , هَوِيًا , هَوِيًا dir ki, şahinin inişi gibi süratle süzülüp inmek, düşmek yahut yukarı fırlamak mânâlarına gelir. Yıldızların doğuşu da, batışı da bir "heveyân" yani ufuktan bir fırlayış, bir iniş yahut bir düşüş demektir. Göğe ait cisimler, كُلُّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ "Hepsi bir felekte (yörüngede) yüzmektedirler." (Yâsin, 36/40)

(1) Ebu Hayyan, VIII, 157.

(2) en-Nisaburî, Garaibü'l-Kur'ân ve Reğâibi'l-Furkan, XXVII, 31.

âyetine göre sukut (çekim) kanununa tâbidirler. Fransızca "gravitation" yani "yer çekimi" denilen bu kanun, bir heveyân (çekim) kanunudur. Söz konusu fiil, dördüncü babdan هَوَىٰ، يَهْوَىٰ kullanıldığı zaman da mastarı هَوَىٰ gelir ki, bu da nefsin, şehvete meyletmesi ve arzulara düşkünlüğü anlamını ifade eder. Bu sûrenin ilk âyetinde yer alan النُّجْمُ kelimesi yıldız mânâsına geldiğine göre, sözü edilen heveyânın (inişin) hem güneşin batışı, hem de doğuşuna ihtimali olduğu söylenebilir. Yolcular, yıldızların doğuş ve batış zamanlarına dayanarak yollarını bulurlar. Bütün yıldızların batması ise sabahın geldiğini gösterir. Şu halde "en-necm"deki elif-lâmdan cins kastedilirse, yemin sabah vaktine yapılmış olur. Şayet çemen mânâsı verilirse, bu durumda da heveyân, otların yükselip yere yattığı, baharın son vakti demektir. Eğer necm ile Kur'ân'dan inen miktar kastedilirse "hüviy" de onun inişi mânâsıdır. Bu durumda Kur'ân'ın nüzulü esnasında her inen kısmın indiği zamana, yani vahiy olayının görünmekte olduğu saatte tecelli eden Kur'ân âyetlerine yemin edilerek sonra da, مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوَىٰ Arkadaşınız ne sapıttı ne de azdı. âyetiyle te'kid ve isbatlı bir tarzda bu yemine cevap verilmiş olmaktadır.

Dalal: Hidayetin zıddıdır. Yani yolu kaybetmek veya hiç yol bulamayıp şaşkın dolaşmak demektir.

Gayy: Bu da rüşdün zıddıdır ki, aklın istikametini veya yolun doğrusunu yitirmek mânâsını ifade etmektedir.

"**Sahib**" den maksat da, Hz. Peygamber'dir. Zaten hitab da ona ve "Kur'ân'ı kendi uydurdu." diyen Kureyş ve benzerlerinedir. Bunlara karşı "sahibiniz" tabirinin kullanılmasında özel bir anlam vardır. Zira sahip, daima sohbette bulunan veya arkadaşlık edip koruyan, yani "hâmi" mânâlarına gelmektedir. Bu yüzden âyetin meâlî şöyle olmalıdır: "Şimdiye kadar sohbetinde bulunarak çok iyi tanıdığınız, aklına ve doğruluğuna güvendiğiniz, sizinle sohbet edip hak yolunu göstermek isteyen arkadaşınız, ne yolunu şaşırdı ne de aklını; ne aldanır ne de aldatılır. O, ne sihirbaz, ne kâhin, ne de mecnûndur". O, وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ **hevâdan (nefsinin arzularına göre) da konuşmuyor.** Onun konuşması, özellikle Kur'ân kelâmını söylemesi kendi görüş ve arzusundan, gönlünün meyli ve ona olan sevdasından kaynaklanmaz. O, öyle sırf kendisine ait bir söyleyiş değildir. Şu halde Hz. peygamber de ne bir şâirdir, ne de kendi keyf ve arzusuna göre hüküm vermek isteyen ehl-i hevâ (kendi isteğine göre yaşayan)lardandır. O, yani Kur'ân veya onun lafzi söylenişi, إِلَّا وَحْيٌ ancak bir vahiydir, orada vahyin dışında bir söz yoktur. O, yalnız يُوحَىٰ vahyolunur. Yani bunlar ancak,

Cebail olarak tefsir edilmiştir. Lafzın zahirî anlamı da bu görüşe daha yakın olduğundan tefsircilerin çoğu, bu mânâyı tercih etmişlerdir. Nitekim Beydâvî, "Şiddetli kuvvetlere sahip bir melek ki o, Cebail'dir. Zira Cebail, harikaların gösterilmesinde bir vasıta"dır."⁽¹⁾ demiş, sonra da diğer görüşü "denilir ki" sözüyle zikretmiştir. Müfessir Taberi, âyetteki "şedidü'l-kuvvâ" "müthiş kuvvetler" sözünü, "şedidü'l-esbâb" "müthiş sebebler" diye tefsir etmiş⁽²⁾, Nisâburi de bu sözü, ilim ve amel yönünden müthiş kuvvetler şeklinde yorumlamış ve ardından şunu ilave etmiştir: "Burada öğrencinin faziletinin anlaşılması için öğretmen medhedilmiştir. Eğer *عَلَّمَهُ جِبْرِيلُ* "Onu Cebail öğretti." denilmiş olsaydı bunun zahirî anlamından öğrencinin fazileti açıkça anlaşılmış olmazdı."⁽³⁾ Burada ayrıca *يُعَلِّمُهُ* "Ona bir insan öğretiyor..." (Nahl, 16/103) diyenlerin sözüne de bir cevap söz konusudur: Çünkü, *وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا* "Size ilimden pek az bir şey verilmiştir." (İsrâ, 17/85), *وَخَلَقَ الْإِنْسَانَ ضَعِيفًا* "Çünkü insan zayıf yaratılmıştır." (Nisâ, 4/28) âyetlerine göre insan, hem ilmi bakımından mükemmel değildir, hem de zayıf bir yaratıktır."

Mirra, mürûr masterından bina-i nev'idir. Öd, akıl, kuvvet, kat ve sağlamlık gibi mânâlara gelir. Buna göre "zûmirre"; te'sir eden, nüfuz sahibi, ödlü yani korkağın zıddı, ruhsal yapısı kuvvetli, akıllı, güçlü ve sağlam vücutlu demektir. Ancak tefsirciler başlıca üç mânâ üzerinde durmuşlardır:

1. Kuvvetli, 2. Sağlam yapılı, güzel manzaralı, 3. Keşşâf, Beydâvî ve Ebu's-Suud'un ifadelerine göre akıl ve görüşünde sağlam olan demektir.

Bunlardan birincisi, yani kuvvetli mânâsı, *إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينُ* "Şüphesiz rızık veren, sağlam kuvvet sahibi olan ancak Allah'tır." (Zâriyât, 52/58) âyetine göre Allah Teâlâ'nın sıfatı olabilirse de ikinci ve üçüncü mânâlar, sıfat olarak Cebail'e uygundur. Hemen *فَاسْتَوَى* **istivâ ediverdi (doğruluverdi)**. Ragıb der ki: "İstivâ kelimesi iki türlü kullanılır. Birincisinde iki veya daha fazla fâile isnad olunur. Mesela, *اسْتَوَى زَيْدٌ وَعَمْرٌ* "Zeyd ve Amr eşit oldular." demektir ki bu eşitlik, hem nitelik hem de nicelik yönünden bir denklik ifade eder."⁽⁴⁾ *لَا يَسْتَوُونَ عِنْدَ اللَّهِ* "Bunlar Allah yanında bir olmazlar..." (Tevbe 9/19) âyetindeki *istivâ* da bu mânâdadır. İkincisi de bir şeyin zâtındaki itidâle yani düzgünlük, denklik,

(1) el-Beydâvî, a.g.e., II, 472.

(2) et-Taberî, Câmiu'l-Beyan fî Tefsîri'l-Kur'ân, XXVII, 25.

(3) en-Nisaburî, a.g.e., XXVII, 33.

(4) Ragıb el-İsfahanî, a.g.e., 251.

doğruluk ve yükseklik gibi özel nisbetlere denir. ذُرْ مِرَّةً فَاسْتَوَى "Ki o, akıl ve re'inde kuvvetlidir. Hemen doğruldu". (Necm, 52/6), فَاسْتَوَى عَلَى سُوْبِهِ "Derken gövdesinin üstüne dikildi", (Fetih, 48/29), لَنَسْتَوِيَ عَلَى ظُهُورِهِ "Ki onların sırtına binersiniz..." (Zuhuruf, 43/13), "Sen ve yanında bulunanlar gemiye yerleştiğiniz zaman..." (Mü'minûn, 23/28), وَاسْتَوَى أَمْرُ فَلَانٍ "falancanın işi düzeldi", فَاسْتَوَى فَلَانٌ عَلَى "falanca, işcilerini emri altına aldı" şeklindeki cümlelerde olduğu gibi «استوى», «على» harfi ile müteaddi olduğunda "istilâ" yani ele geçirme, yayılma ve hakimiyeti altına alma mânâsını ifade eder. Tefsirciler, «فَاسْتَوَى» kelimesini tefsir ederken bir kaç mânâ üzerinde durmuşlardır. Öncelikle bu fiilin zamiriyle ilgili iki görüşün bulunduğunu söylemeliyiz.

Birinci görüşe göre söz konusu zamir, öğretene, Cebrail'e; ikincisine göre de öğrenene, yani Hz. Peygamber (s.a.v)'e râcidir. Eğer zamir Cebrail'e gönderilirse bu durumda «فَا» tefsiriyye olarak «عَلَيْهِ» fiiline atfedilip «مَا أَوْحَى» sözüne kadar, öğretimin nasıl gerçekleştiğini bir çeşit beyan etmektedir. İstivâ burada, Cebrail'in bizzat kendi suretiyle en yüce ufukta doğrudan görülmesi mânâsına alınarak اسْتَقَامَ عَلَى صُورَتِهِ الْحَقِيقَةِ "Hakiki sûretinde görüldü." şeklinde izah edilmiştir. Denildiğine göre peygamberlerden hiçbiri, Cebrail'i hakiki şekliyle görmemiştir. Ancak Resulullah (s.a.v) biri yerde, diğeri de gökte olmak üzere iki defa onu müşâhede etmiştir. Bu açıklamalara göre âyetin mânâsı şöyle olabilir. Cebrail Hz. Peygamber (s.a.v)'e (Kur'ân'ı) öğretti ki o bu durumda bazan olduğu gibi insan şekliyle değil, Allah'ın yarattığı gibi hakiki suretinde doğrudan doğruya en yüce ufukta durup, görünmüştü. Bunu dosdoğru semada göründü diye de ifade edebiliriz. Bazıları, öğretti de semada durdu demişler, bazıları da kendisine verilen emir üzerine kuvvetiyle istivâ etti mânâsını vermişlerdir. İstivâ edenin peygamber olduğu kabul edilirse -ki biz bu mânâyı daha uygun buluyoruz- o zaman فَاسْتَوَى fiilindeki فَا fâ-i tâkibiyye veya sebebiyye olarak kuvvetleri şiddetli yani müthiş kuvvet sahibi öğretti de arkadaşınız hemen istivâ etti. Yani ilim ve nübüvvetle yükseldi, şeklinde açıklanabilir. وَهُوَ Ve O, istivâ ettiği zaman, بِالْأَفْقِ الْأَعْلَى en yüksek ufukta iken doğruldu.

Ufuk, esasen kıyı ve kenar mânâsıdır. Özellikle göğün kıyı ve eteklerine denilir. Rüzgarların estiği yönler de bu isim verilmektedir. Astronomi bilginlerinin ufk-ı hissi, (hissedilen ufuk) ufk-ı zahiri, mer'î veya şuaî (görünen ufuk) ve ufk-ı hakiki (gerçek ufuk) diye düşündükleri üç daire, istilah olarak ikinci mânânın dışında değildir. Çünkü bakan kimsenin boyuna dik olarak bulunduğu noktadan, veya yerin merkezinden geçtiği düşünülen arz düzleminin gök ile

bitiştigi noktaya ufuk denilmiştir ki bu, yer cihetiyle gök kubbenin tam kıyısı demektir. Şu halde ufuk, bir bakıma yerin, bir bakıma da göğün kıyısı olacağından, en yüksek kıyı mânâsını ifade eden ufk-ı â'lâya, ufk-ı sema (gök ufk) ve ufk-ı şarkî (doğu ufk) denilmiştir.

Fahredden-i Râzî der ki: "Meşhur olan görüşe göre **فُرُ** zâmiri Cibril'e râcidir. Zira bu âyete, Cebrail Allah'ın yarattığı gibi ufku istivâ etti ve büyüklüğü sebebiyle bütün doğuyu kapladı, şeklinde mânâ verilmiştir. Halbuki en uygun olanı, söz konusu zamirle Hz. Peygamber (s.a.v)'in kasdedilmiş olmasıdır. Gerçi mânâsı, yüce bir makamda istivâ etti ise de, esas maksad, gerçekten bir mekanda bulunmak değil, peygamberin kadr ve kıymetinin, rütbe ve makamının yüksekliğidir."⁽¹⁾

ثُمَّ دَلَّى **Sonra yaklaştı, تَدَلَّى aşağı doğru sarktı.** Tedellî kelimesinin üç ayrı kökten gelmesi muhtemeldir. Birincisi, delâlden "tedellül" şeklinde dilberin naz ve cilve yapması mânâsını ifade eder. Burada bu mânâdan bahsetmişlerse de, Allah'a isnad edildiği takdirde seven ile sevilen arasında muhabbetin olduğunu gösteren güzel bir istiâre olabilir. İkincisi, "yâ"lı olarak "delâ"dan yaklaşmak ve tevâzu göstermek anlamına gelebilir ki, bazı âlimler bu mânâyı vermişlerdir. Bu durumda **دَلَّى** fiilinin tefsiri olarak yaklaştı, indî ya da indi, yaklaştı diye terceme edilir. Üçüncüsü "vâv"lı olarak **دَلَّى** masdarından türemiş olmasıdır. "Delv" kovaya isim olarak verildiği gibi, "delv" masdarı da kovayı sarkıtmak veya çekmek mânâlarına gelir. Onun için "tefe'ul" kalıbından gelen "tedelli" kelimesine herhangi bir şeyin yukarıdan aşağıya doğru sarkması veya aşağıdan yukarıya çekilmesi mânâsı verilebilir. Bu sebebledir ki, müfessirlerin çoğu, Cebrail'e ait bir fiil olarak, bu kelimeyi sarkmak mânâsıyla tefsir etmişlerdir. Yani Cibril, en yüksek ufukta istivâ ettikten sonra yaklaştı ve birden bire Peygamber, (s.a.v)'e doğru sarktı, demektir. Esasen bu takdir, Hirâ dağında **اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ** "*Rabbinin ismiyle oku...*" (Alâk, 96/1) öğretisi ile vahyin, başlangıçta gelişini anlatmış oluyorsa da henüz peygamberin mirâcı ile ilgili bir mânâ ifade ettiği söylenemez. Bu yaklaşma ve tedelliği Allah'ın fiili olarak düşünenler, "tedelli" fiilini bir de "cezb" (çekme) mânâsı ile tefsir etmişlerdir.

Nitekim Beydâvî bu hususu açıklarken konuyla ilgili olarak şunları söyler: **وَتَدَلَّى جَذْبُهُ بِشَرَايِهِ إِلَى جَنَابِ الْقُدْسِ** "Allah Teâlâ'nın tedelli etmesi, peygamberi her şeyi ile kendisine cezbetmesi (çekmesi) demektir."⁽²⁾ Fakat biz bunu cezb değil, cez-

(1) Fahrü'r-Râzî, Mefâtihu'l-Gayb, 285.

(2) el-Beydâvî, a.g.e., II, 472.

bin eseri ve istivâ gibi Peygamber (s.a.v)'in vasfı olarak, çekilmek suretiyle yükselme mânâsında anlıyoruz ki bu da, yukarıdan aşağıya sarmak değil, aşağıdan yukarıya çıkmak demektir. Görüldüğü gibi bununla da tam mânâsıyla mirâc olayına işaret edilmiştir.

Yani Hz. peygamber, Cebrail'in öğretisi üzerine yüksek ufukta yalnız istivâ ile kalmadı, istivâdan sonra da Allah Teâlâ'ya doğru yaklaştı. Allah bilir ya belki de *لَا يَزَالُ الْعَبْدُ يَتَقَرَّبُ إِلَىٰ بِالنَّوَافِلِ* "Kulum bana nafîle ibadetlerle yaklaşımaya devam eder." sözünün mânâsı kendisine zahir oldu da birden bire bir çekim kuvvetiyle yüksek ufkun ötelere fırlayıverdi. *فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَىٰ* **derken iki yay kadar veya daha yakın oldu.** Yani onunla arasındaki mesafe, iki yay kadar yahut daha az kaldı.

Kavs: Bilindiği gibi yay demektir.

Kâb da yayın kabzası ile giriş kısmı olan iki köşe aralığına denir ki bir yayda iki kâb mevcuttur. Bazı âlimler de bu mânâyı dayanarak kalb etmek yolu ile bir yayın iki kabı *قَابَىٰ قَوْسٍ* 'nın olabileceğini de söylemişlerdir. Ayrıca yayın kabzasıyla girişi arasına da kâb ismi verilmiştir. Mızrak (rumh), değnek (sevt), arşın (zira, kol), boy, kulaç (ba), adım (hatve), karış (şibr), serre (fitr), parmak (isba) uzunluk ölçüsü olarak kullanıldığı gibi "kavs" da aynı şekilde bir ölçü olarak kullanılmıştır. Hicâz dilinde kavs'ın zirâ' mânâsına geldiği söylenmektedir. İbnü Abbas'tan da âyette geçen söz konusu kelimenin aynı mânâda olduğu hususunda rivayet vardır. Buna göre *قَابَ قَوْسَيْنِ* cümlesi, onunla arasındaki mesafe iki arşın kadardır, mânâsını ifade eder. Ancak bu âyetle ilgili daha güzel bir yorum nakledilmiştir. Şöyle ki; Araplar cahiliye döneminde bir ittifak kurmak üzere anlaşıcakları zaman iki yay çıkarır, birini diğerinin üzerine koyarak ikisinin kâbını birleştirirler, sonra da ikisini beraber çekip onlarla bir ok atarlardı. Bu, onlardan birinin razı olacağı şeye diğerlerinin de razı olacağını, birisini kızdıran şeyin diğerlerini de kızdıracağını ifade eden bir birlik anlaşmasıydı ve aksi mümkün olmayacak tarzda söz birliği ettiklerini gösteriyordu. Bu anlamda kâb, miktar mânâsına değil, üst üste gelen iki yayın birlik manzarasını gözler önüne seren kabza ile giriş arası demektir. Görülüyor ki bu mânâ, hem diğerinden daha fazla bir yakınlık tasvir etmekte, hem de mânevî bir yakınlığı göstermektedir. *أَوْ أَدْنَىٰ* daki *أَوْ* in, "daha yakın mânâsına" bir yükseliş ifade ettiği söylenebilir. Bu hususun muhatablara terdid (iki ihtimalle anlatım) şeklinde anlatılması, ifadenin temsilî olduğunu hatırlatmak içindir. Bu yüzden tefsirciler derler ki, yakınlığın en üst seviyesini tasvir eden bu söz, birleşme alışkanlığını

temsil etmekte ve belirsizliği ortadan kaldırmak suretiyle Peygamber (s.a.v)'in vahyi işitmesini gerçekleştirmektedir. **فَأَوْحَىٰ إِلَىٰ عَبْدِهِ مَا أَوْحَىٰ** Bu şekilde Allah Teâlâ, kuluna verdiği vahyi verdi. Burada «عَبْدٌ» kelimesindeki zamirin Allah'a râci olduğunda ihtilâf yoktur. Müthiş kuvvetlerin sahibinden maksad Allah olduğuna göre, burada da vahyedenin o olduğu açıktır. Diğer tefsir şekillerinde de ifadenin akışından Allah'ın isminin zikredildiği kabul edilmektedir. Şu halde burada başlıca iki mânâ üzerinde durulabilir. Birisi. İşte Cebrail ona böyle yaklaştı da, Allah Teâlâ'nın elçisi Muhammed (s.a.v)'e gönderdiği her vahyi getirdi, ona vahyetti ve öğretti. Başlangıçta hakiki suretiyle görünerek getirdikleri şeylerin Allah'ın vahyi olduğunu öğretti ve belirli zaman aralıklarıyla tebliğ etti. Diğer mânâ da Şöyledir: İşte Allah'ın has kulu olan arkadaşınız Muhammed (s.a.v), İstivâ ettikten sonra O, Rabbine öyle yaklaştı ki, bütün vasıtalar kaldırıldı ve Allah Ona doğrudan doğruya verdiği vahyi verdi. Yani Mirâc'da her ne vahyetti ise Cibril'in dahi herhangi bir aracılığı olmaksızın vahyetti. İşte biz de bu mânâyı tercih ediyoruz. Zira önceki mânâyı göre Mirac olayı, yalnız **وَلَقَدْ رَأَىٰ** "Andolsun onu bir kez daha görmüştü." (Necm, 53/13) âyetine bırakılmış olmaktadır.

Mirac'da vasıtasız olarak vahyedilen **مَا أَوْحَىٰ** ne idi? Birisinin namaz olduğu bilinmektedir. Diğeri de peygambere söylenen şu sözdür: "Peygamberlerden hiçbirisi senden evvel cennete girmeyecek, ümmetlerden hiçbirisi de senin ümmetinden önce cennete girmeyecektir". Bakara Sûresi'nin son iki âyeti olan **أَمِنْ الرَّسُولِ** 'nün de Mirac'da indirildiğine dair rivayet daha önce geçmişti. Müslim'in Sahih'inde de "Resulullah (s.a.v)'a üç şey verildi, beş vakit namaz, Bakara Sûresi'nin sonu, ümmetinden şirke düşmeyenlere muhkimat yani büyük günahların mağfiret edildiği haberi"⁽¹⁾ şeklinde bir rivayet mevcuttur. Bununla beraber o husûsi meclisteki vahyin tafsilatını ancak Allah ve peygamberi bilir. Nitekim Nizâmu'd-Din-i Nisâbüri de tefsirinde, "ortaya çıkan bir takım sır ve hakikatler var ki, onları Allah ve Resulünden başkası bilemez" demektedir.

مَا كَذَبَ الرَّسُولُ مَا رَأَىٰ Gördüğünü gönül yalanlamadı. Buradaki «رَأَىٰ» fiilinin zamiri, bir önce geçen âyetteki "abd" kelimesine de "fuâd"e de gidebilir **مَا رَأَىٰ** «رَأَىٰ» "Gözü şaşmadı..." buyurulduğuna göre, bu görme işinin gözle (baş gözleriyle) olması gerekmektedir. Buna göre âyetin mânâsı, gözünün gördüğünü kalbi yalanlamadı, şeklinde olur. Yani gerek bütün o müthiş kuvvetleriyle Cibril'i, gerekse Mirac'daki o tecelliyatı (beliren şeyleri) görmesi bir hayal değil, kalb ve

(1) Müslim, İman, 279; Tirmizî, Tefsiru Sureti 35/1; Nesaî, Salat, 1, 7.

vicdanın yalancı çıkarmayıp görerek tasdik ettiği hakikattir. Onun için Cebrail'i hangi suretle olursa olsun, her geldiğinde tanıdı.

اِنْتَمَارُونَهُ عَلَى مَا يَرَى Şimdi siz gördüklerine karşı onunla mücadele mi ediyorsunuz? Burada muzari siğasıyla buyurulması, bakışın devamlılığına delalet eder. Nitekim bunun açıkca te'kid edilmesi için de şöyle buyuruluyor: **وَلَقَدْ رَأَىٰ نَزْلَةَ أُخْرَىٰ** Andolsun O, onu bir kez daha görmüştü. Yani O, müthiş kuvvet ve akıl sahibi ve kendisine Kur'ân'ı öğreten Cebrail'i, hakiki sureti ve bütün kuvvetleriyle bir de Mirac'dan inerken gördü. Burada Cebrail'in, makam itibarıyla Resulullah'dan geride olduğuna işaret vardır. Müfessirlerin çoğuna göre, «نَزْلَةَ» kelimesi mastar bina-i merre olduğundan dolayı «مَرَّةً» mânâsında zarf olarak mansuptur. Buna göre âyetin mânâsı, "Onu diğer bir defasında da bir inişte gördü." şeklinde olur. Sofi ve İbnü Atiyye gibi bazı âlimler de hal makamında mastar olduğunu söylemişlerdir ki, "inerken" mânâsına gelmektedir. «أُخْرَىٰ» Birinci görüşe göre «نَزْلَةَ» nin sıfatı "diğer bir iniş", ikinciye göre de «مَرَّةً أُخْرَىٰ» "diğer bir kerre", yahut «رَأَىٰ» fiilinin meful-i mutlakı olarak «رُؤْيَا أُخْرَىٰ» "diğer bir görüş" demektir. Bu inişin Mirac gecesi olduğunda ittifak vardır. Ancak kimin inişi olduğu konusunda farklı yorumlar mevcuttur. Bazıları Allah Teâlâ'nın inişi demişlerdir. Bu hususta Râzî şöyle der: Allah hakkında hareket ve iniş tasavvur etmek bâtıldır. Manevî yakınlık ile inişte de rahmet ve fazl üzere kula yaklaşma söz konusudur ki bu durumda da kul O'nu göremez. Onun için Musa **رَبِّ ارْنِي** "Ey Rabbim azâmet ve celal perdelerinden bir kısmını ortadan kaldır, kulunâ rahmet ve fazlınla yaklaş da seni göreyim." (Arâf, 7/143) dedi. Âlimlerden bazıları da, buradaki inişten maksat, Cebrail'in hakiki görünümü ile inişidir demişlerdir. Ancak Cebrail, Sidre-i Müntehâ'dan öteye geçemediğine göre «عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُتْنٰهٰی» âyeti Cibril'in inişi haline münasip olmaz. Çünkü Cibril'in Sidre-i Müntehâ'nın yanında görülebilmesi için oraya daha yüksekte inmiş olması gerekir. Bunun içindir ki biz **قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنٰی** 'dan Peygamber (s.a.v)'in Mirac'dan inişi mânâsını anlıyoruz. Râzî ve Nisâbü'rî'nin tefsirlerinde zikrettikleri bir habere göre, Mirac gecesi, Cebrail, **لَوْ دَتَرْتُ أَمَلَةً لَّأَحْتَرَقْتُ** "Bir parmak ucu daha yaklaşıyordım muhakkak yanardım." dediği makamda kalmış, peygamber ondan ayrılıp daha ileri gitmişti.⁽¹⁾ İşte söz konusu âyette geçen inişten maksat, Hz. Peygamber (s.a.v)'in gittiği makamdan daha sonra Cebrail'in yanına dönüşüdür. Bir de Resulullah, namaz meselesiyle ilgili olarak birkaç kere inip çıkmıştı. **نَزْلَةَ أُخْرَىٰ** tabiri, de böylece son inişi ifade etmiş olacağından, yukardaki mânâyâ daha uygun

(1) Nisabûrî, a.g.e., XXVII, 38; Fahrü'r-Râzî, a.g.e., XXVIII, 291.

düşmektedir. Biz de bu mânâda karar kılmak istiyoruz. Bu hususu şöyle özetlemek mümkündür: Resulullah, (s.a.v) her Kur'ân bölümünü getirdiğinde Cebrail'i, girdiği surette görüyordu. Onu melek sureti ile bir defa Mirac'dan önce görmüş -ki o zaman Cebrail, Peygamber'in yanına gelmişti- bir kere de Mirac'dan inerken görmüştü. Bu görüşmede de Resulullah, Cebrail'e doğru yaklaşmış ve Cebrail onu, **عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهَى** Sidre-i Müntehâ'nın yanında karşılamıştı.

Sidre-i Münteha, son sidre demektir ve izâfi bir terkiptir.

Münteha: İsm-i mekân ya da mimli mastar olan bu kelime, "nihayet sidresi" veya "son sınır sidresi" anlamını ifade eden bir isimdir. Sidre, daha evvel de geçtiği gibi ağaç demektir. Kamus Tercemesi'nde sidre ile ilgili şu bilgiler vardır. "Sidr, «سِدْر»in kesri ve «دَال»ın sükunu ile okunur. Nebk ağacına verilen bir isimdir. Buna Arabistan kirazı da denir ki, Trabzon hurması da aynı nevidendir. Bu kelimenin müfredi sidre, çoğulu, siderât, sidrat, sider ve sūdūr şeklinde gelir. Adı geçen bu ağaç, iki çeşittir. Birisi büstânî (bahçeye mahsus)dir ki meyvası hoş olup yapraklarıyla da yıkanılmaktadır. Diğeri de berrî (toprağa mahsus)dir ki bunun meyvası tatsızdır. Her ikisinin de gölgesi gayet koyu, hoş ve hafiftir".

Bu kelime de ayrıca bir hayret mânâsı da vardır. Seder ve Sederat göz kamaşmak ve hayran olmak demektir. Bunun binâ-i nev'isi de bir nevi hayrete düşmeyi ifade eder. Bu sebeble müfessirler sidre-i müntehâyı, her iki mânâyı da gözeterek tefsir etmişlerdir. Bu konudaki farklı yorumları şöyle sıralamak mümkündür.

1. Sidre-i müntehâ, yedinci semada bir hadise göre de altıncı semada Arş'ın sağ tarafında bulunan bir nebk ağacıdır ki müttakilere vaad edilen cennetin nehirleri, (Muhammed, 47/15 bkz.) onun altından çıkar. Hz. Peygamber (s.a.v)'in meyvasını tacın püsküllerine, yapraklarını da fil kulaklarına benzeterek tavsifde bulunduğu bu ağaç hakkında şunları söylediği rivayet edilmiştir: "Öyle bir ağaç ki bir binici onun gölgesinde yetmiş sene yol alsa yine katedemez. Bir yaprağı ümmetin hepsini örter."⁽¹⁾ "Öyle bir ağaç ki bir binici onun gölgesinde yüz sene gitse katedemez. Bir yaprağı bütün ümmetin üzerini örter." gibi haberler nakledilmiştir. Bu haberler, söz konusu ağacı, mahlukatın cisim ve boyutları

(1) Buhârî, Bed'ül-halk, 8, Tefsiru Sureti 56/1, Rikak, 51; Müslim, Cennet, 6-8; Tirmizî, Cennet, 1, 9, Tefsiru Sureti 56/1, 2; İbn Mâce, Zühd, 39; Dârimî, Rikak, 114; Ahmed b. Hanbel, II, 257, 401, 418, 452, 455, 462, 469, 482; III, 110, 135, 164, 185, 207, 234; IV, 14.

bakımından aldıkları son şekil, ve emir âleminin sınırına dikilmiş bir ağaç, bir "oluşum ağacı" olarak göstermektedir. İbnü Mes'uddan gelen bir rivayette onun şöyle dediği görülür: *سِدْرَةُ الْمُنْتَهَى مِنْ صَبْرِ الْجَنَّةِ عَلَيْهَا فُتِلُوهُ السُّدُسُ وَالْأَسْتَبْرَقُ* "Sidre-i Müntehâ, cennetin uc kısımlarında bulunan bir yerdir. Üzerinde ise Sündüs ve İstebrak'ın etekleri vardır."⁽¹⁾ Keşşâf'da da *كَأَنَّهَا فِي مُنْتَهَى الْجَنَّةِ وَأَخْرَجَهَا* "Sidre-i Müntehâ sanki cennetin bitiş noktasındadır." şeklinde bir ifade vardır. İbnü Abbas ve Ka'b'dan nakledildiğine göre Sidre-i Müntehâ, arşın altında bulunan bir ağaçtır ki, melekler, nebiler ve mahlukat içinde bulunan âlimlerin ilmi sonuçta ona ulaşır. Ondan ötesi ise gaybdır, Allah'tan başkası bilemez. Dahhâk'tan yapılan bir rivayette de şöyle denilir: "Allah'ın her emri ona ulaşır, ondan daha ileri geçemez." Görüldüğü gibi bütün bu sözler, müntehâ kelimesinin ifade ettiği anlamı açıklayıcı mahiyettedir.

2. Fahreddin Râzî de tefsirine ikinci sırada kaydettiği bir görüşte şunları söyler: "Sidre, "Rakib" den "rikbe" gibi bina-i merre olarak alınırsa bu takdirde sidre-i müntehâ, hayret-i kusuâ (en son hayret) mânâsını ifade eder."⁽²⁾ Yani akılların, daha fazla hayret tasavvur edilmeyecek derecede hayrette kaldıkları bir makamda, Hz. Peygamber hayrete düşmedi, şaşmadı, kendisini kaybetmedi ve gördüğünü gördü, demektir. Ancak yine de Râzî, sahih olarak, ilk verdiği rivayeti kabul etmektedir.

3. Ebu's-Suud'un da bu konuda şöyle dediği görülür. *وَإِنَّ إِلَى رَبِّكَ الْمُنْتَهَى* "Ve sonunda senin Rabbine varılacaktır." âyetine göre müntehâdan maksat, Allah'tır. Bu yüzden Sidretü'l-Müntehâ da, mülkûn mâlikine izâfeti kabilinden "Allah'ın sidresi" mânâsını ifade edebilir."⁽³⁾

عِنْدَمَا جَنَّةُ النَّارِ Cennetu'l-Me'vâ da onun yanındadır. Yani Sidretü'l-Müntehâ'nın yanında Cennetu'l-Me'vâ vardır ki o, müttakilerin ve şehidlerin varacakları cennettir. *إِذْ يَغْشَى السِّدْرَةَ مَا يَغْشَى* O zaman sidreyi kaplayan kaplıyordu. Mirac hadislerinden İbnü Cerir'in naklettiği rivayetlerde Enes (r.a.), Resulullah (s.a.v)'ın şöyle dediğini nakletmiştir: "Melek beni Mirac'a çıkardı, derken sidreye ulaştım. Onun sidre olduğunu, yaprağını ve meyvasını tanıyordum. Az sonra onu Allah'ın emrinden bürüyen bürüyünce, âni bir değişikliğe uğrayıp hiç

(1) Tirmizî, Cennet, 9; Tefsiru Sureti 53/5; Buhârî, Bedü'l-halk, 9; Menâkibü'l-ensar, 42, Eşribe, 12; Nesaî, Salat, 1; Ahmed b. Hanbel, III, 164; IV, 207, 208, 210.

(2) Fahrü'r-Râzî, a.g.e., XXVIII, 292.

(3) Ebu's-Suud, İrşadü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kur'ânî'l-Kerîm, VIII, 156.

kimsenin tavsif edemeyeceği bir hale geldi ki, o hali ben de anlatamam."⁽¹⁾ Yine İbnü Cerir'in İbnü Zeyd'den yaptığı bir nakilde o şöyle demektedir: "Peygamber (s.a.v)'e: "Ya Resulullah sidreyi kaplayan ne gördün?" diye sorulduğunda buyurdu ki **فِرَاشٌ مِنْ ذَهَبٍ** "Altından bir pervanenin onu bürüdüğünü ve her yaprağında bir meleğin oturup Allah'ı tesbih ettiğini gördüm."⁽²⁾ İbnü Abbas'tan **إِذَا بَغَشَّى** âyeti ile ilgili şöyle bir rivayet vardır: "Onu (sidreyi) Allah bürüdü de Muhammed Rabbinin âyetlerinden en büyüğünü gördü". Bu gaşy (hürümek) sıfatının, bir fiil olması gerekir. Rebi'de, "Sidre'yi Rabbin nuru ve melekler kapladı." demektir. Ebu'l Âliye'ye göre de onu, ağaca uçuşan kuşlar gibi Allah'ın nuru kapladı. Mücahid'in görüşü ise, "Muhammed hem Sidre'yi hem de kalbi ile Allah'ı gördü." şeklindedir. **مَا زَاغَ الْبَصَرُ** Göz şaşmadı. Onu (sidreyi) gören Resulullah (s.a.v)'ın gözü yerinden kaymadı, şaşıp da sağa sola meyletmedi. **وَمَا طَفَى** Ve aşmadı. Yani görme sınırını aşıp da yanlış bir bakış bakmadı. Akılların şaşacağı, gözlerin kamaşacağı hayret verici şeyler görmekle beraber O, ne şaştı, ne de görme sınırını aştı. Son derece dikkatli ve sıhhatli bir şekilde Allah'ı tesbih edip onu müşâhede etti. Âyetin ilk cümlesi, Peygamber (s.a.v)'in edebini, diğeri ise kuvvet ve kudretini beyan etmektedir. Râzî der ki : "Peygamber'in müşâhedeşi Hz.Musa gibi olmadı. Zira Hz. Musa olayında dağ dümdüz olmuş, Musa baygınlık neticesi yere yıkılmış ve bakışını kesmişti. Lakin Sidre, dağdan kuvvetli idi. Çünkü dağ, darmadağın oldu, fakat Sidre sebat edip yerinden kımıldamadı. **وَحَرُّ مُوسَى صَعَقًا** "Musa baygın düştü..." (A'râf, 7/143) fakat Muhammed (s.a.v.) sarsılmadı."⁽³⁾

لَقَدْ رَأَى مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَى Şüphesiz O, Rabbinin âyetlerinden en büyüğünü gördü. **«لَا مَ»** Yeminin cevabıdır. kesinlik ifade etmektedir. "Âyet" ise acaiplikler anlamındadır. "El-kübrâ" lafzında iki irab vardır. Birincisi meâlde de gösterildiği şekilde **«رَأَى»** fiilinin mefûlû olarak **الْآيَةُ الْكُبْرَى** "en büyük âyet" mânâsınadır. İkincisi, âyetin sıfatı olup, "şüphesiz Rabbinin en büyük âyetlerinden bir şey gördü" anlamını ifade eder. Üçüncü bir mânâ da **«مِنْ»**in zâid olduğu düşürülerek "muhakkak Rabbinin en büyük âyetlerini gördü" demek olabilir. Özetlemek gerekirse şöyle denilebilir. Hz. Peygamber, Mirac'da Rabbinin rubûbiyyet âyetlerinden, mülk ve saltanatının acaipliklerinden kelâmın ifade sınırına sığmayıp ancak müşâhede ile ulaşılabilecek en büyük âyet veya büyük

(1) et-Taberî, a.g.e., XXVII, 32.

(2) Buhârî, Tefsiru sureti 53/1; Tirmizî, Tefsiru Sureti 53/1, Cennet, 9; et-Taberî, a.g.e., XXVII, 33; Suyûtî, a.g.e., 6/651.

(3) Fahrü'r-Râzî, a.g.e., XXVII, 294.

âyetlerini gördü. Şu halde bu âyetlerin mânâlarını izaha kalkışmak haddimize düşmez. Görüldüğü gibi burada Rabbini gördü denilmeyip, Rabbinin âyetlerinden en büyüğünü gördü, şeklinde bir ifade kullanılmıştır. Dolayısıyla bundan Allah'ı görme mânâsını anlamak, âyetin zahiri itibariyle mümkün görünmemektedir. Gerçi (Necm, 53/11) âyetinde geçen مَا رَأَى "peygamberin gördüğü şey" bu âyette görülenlerden ibaret değildir ve قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى âyeti de zâta yakınlığa işaret etmektedir. O yüzden buradaki görmenin baş gözüyle mi, yoksa mücerred kalb gözüyle mi gerçekleştiği konusunda tartışma yapılabilirse de لَقَدْ رَأَى مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَى âyeti, yukarıda ifade edilen hususların bir özeti olduğundan مَا رَأَى da başka bir görme söz konusu olsa bile, bu âyette zikredilenden daha büyük olamaz.

Buhârî'de Mesrûk tarikiyle Hz. Aîşe'den gelen şöyle bir rivayet vardır: Mesrûk der ki: Hz. Aîşe'ye: "Valide hazretleri! Muhammed (s.a.v) Rabbini gördü mü"? diye sordum. O da bana "Söylediğin bu sözden dolayı tüylerim diken diken oldu." dedi. Ve arkasından şunu ilave etti, "Her kim şu üç şeyi söylerse yalan söylemiştir. Kim Muhammed (s.a.v) Rabbini gördü derse yalan söylemiştir. Sonra لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ "Gözler O'nu görmez, O gözleri görür; o latifdir her şeyi haber alandır." (En'âm, 6/103) âyetini okudu. Her kim sana yarın ne olacağını bilirim derse yalan söylemiştir dedi ve sonra وَمَا تُدْرِي نَفْسٌ مَاذَا تَكْسِبُ غَدًا "Kimse yarın ne yapacağını bilmez" (Lokman, 31/34) âyetini okudu. En sonunda da her kim sana peygamber risaletten bazı şeyler gizledi derse yalan söylemiştir, dedi ve ardından يَا أَيُّهَا الرُّسُلُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ "Ey elçi, Rabbinden sana indirileni duyur..." (Maide, 5/67) âyetini okudu. Ancak Peygamber, Cebrail'i iki defa hakiki sûretinde gördü."⁽¹⁾ Yine Buhârî'de, Abdullah b. Mes'ud'dan gelen iki ayrı rivayet vardır ki bunların birinde Peygamber'in, Cebrail'i altıyüz kanatlı olarak gördüğü, diğerinde ise, لَقَدْ رَأَى مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَى Cennet'ten gelen ve ufku kaplayan yeşil bir refrefi müşâhede ettiğini belirtmiştir. Bu rivayetler de gösteriyor ki görülen âyetler, Cebrail'den ibaret değildir.

Müslim'de de şu rivayetler vardır.

1. Ata tarikiyle gelen bir rivayette İbnü Abbas: "Peygamber onu kalbi ile gördü." dedi.

2. Ebu'l- Âliye tarikiyle gelen bir rivayette de İbnü Abbas'ın şöyle dediği nakledilir: وَلَقَدْ رَأَاهُ نَزْلَةً أُخْرَى "Andolsun ki onu bir kere daha gördü." Buna mukabil Buhârî'de zikredilen hadisten başka, Mesruk'dan nakledilen daha genişçe bir

rivayet de vardır ki o da şöyledir:

3. Mesrûk der ki: "Hz. Aîşe'nin yanıdaydım, bana dedi ki "Ya Ebâ Aîşe, her kim şu üç şeyden birini söylerse Allah'a karşı büyük iftira etmiş olur." Onların ne olduğunu sorduğumda da bana şunları söyledi; "Her kim, Muhammed (s.a.v) Rabbini gördü diye zannederse Allah'a karşı büyük bir iftirada bulunmuş olur." O esnada ben dayanıyordum, oturdum ve ey müminlerin annesi bana müsaade buyur dedim, o da acele etmememi söyledi ve Allah Teâlâ, **وَلَقَدْ رَأَاهُ نَزُّكَ** (Necm, 53/13), **وَلَقَدْ رَأَاهُ بِالْأَفْقِ الْمُبِينِ** (*Andolsun (Muhammed) onu apaçık ufukta görmüştür.*) (Tekvir, 82/23) buyurmadı mı? dedi, sonra da şöyle devam etti. Bu ümmet içinde onu Resulullah'a ilk defa ben sordum ve o da bana, "O Cibril'dir, Onu yaratıldığı hakiki sûrette iki kereden başka görmedim. Semadan inerken görmüştüm, büyüklüğü, gök ile yer arasını kaplamıştı." dedi. Hz. Aîşe sonra da bana Allah'ın şöyle buyurduğunu işitmedin mi? dedi. **لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ** "Gözler O'nu görmez, O, gözleri görür; O Latîf'tir, her şeyi haber alandır." (En'âm, 6/103) ve yine bana Allah'ın şöyle buyurduğunu duymadın mı? dedi. **وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَكْلِمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحْيًا أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ بِإِذْنِهِ مَا يَشَاءُ إِنَّهُ عَلَىٰ حَكِيمٍ مُّكِيمٌ** "Allah bir insanla konuşmaz. Ancak vahiyle, yahut perde arkasından konuşur; yahut bir elçi gönderip izniyle dilediğini vahyeder. O, yücedir, hakimdir." (Şûrâ, 42/51) Bu rivayette hadis, yalnızca Hz. Aîşe'nin ictihadına dayanarak mevkuf olmayıp, Hz. Peygamber'e de isnad edildiği için müsned hadis hükmünü de almıştır. Bu yüzdendir ki Müslim bu hadis için etemm (en mükemmel) ve atvel (en uzun) tabirlerini kullanmıştır. 4. Abdullah b. Şakîk ve Ebu Zer'den yaptığı bir rivayette şöyle söyledi: "Resulullah (s.a.v)'a "Rabbini gördün mü?" diye sordum **نُورًا تَلَىٰ آرَاءَهُ** "O bir nurdur, nasıl görebilirim, yahut nereden görebilirim?"⁽²⁾ dedi. 5. Başka bir rivayetinde de Abdullah b. Şakîk diyor ki, Ebu Zer'e "Resulullah (s.a.v)'ı görseydim sorardım" dedim, "neyi sorardın" dedi, "Rabbini gördün mü?" diye sorardım dedim. Ebu Zer de bana dedi ki, "ben sordum Resullullah buyurdu ki **رَأَيْتُ نُورًا** "Bir nur gördüm."⁽³⁾ Kâdî İyâz Şifâ-i Şerif'de der ki: bir cemaat Hz. Aîşe'nin görüşünü benimsemiştir. İbnü Mes'ud ve Ebu Hureyre'ye göre de meşhur olan görüş budur. Bu sebepten dolayı bir grup hadisçi, fakih ve kelâmcı dünyada⁽⁴⁾ Allah'ı görmenin imkansız olduğunu ileri sürmüşlerdir. İbnü Abbas'tan nakledilen meşhur kavle göre de Peygamber Al-

(1) Buhârî, Tefsiru Sureti 53/1.

(2) Müslim, İman, 291; Tirmizî, Tefsiru Sureti 53/7.

(3) Müslim, İman, 292,

(4) Zira Allah'ın ahirette görülmesinde Ehl-i Sünnet'in ihtilafı yoktur.

İlahî gözleriyle görmüştür. Hatta İbnü Abbas bazı rivayetlerinde Hâkim, Nesâî ve Taberânî rivayetlerinde- "Allah Teâlâ Musa'yı kelâm, İbrahim'i dostluk ve Muhammed'i de görme (rü'yet) sıfatı ile mütahassıs kıldı." demiştir. Eş'arî ve ona tâbi olanlardan bir grup da, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Allah'ı basarı ile yani baş gözüyle gördüğü kanaatindedirler. Bazı tasavvuf erbabı da, açık bir delil olmadığı için rü'yetin (Peygamber'in Allah'ı görmesinin) baş gözü ile gerçekleşmesi konusunda görüş beyan etmemekle birlikte, bunun caiz olabileceğini söylemektedirler. Kâdî İyâz der ki: "Hiç şüphesiz doğru olan görüş budur. Zira, Allah Teâlâ'nın dünyada görülmesi aklen caizdir ve akılda, onu imkansız kılacak bir şey yoktur. Şeriat'te de mümkün olamayacağı konusunda kat'i bir delil söz konusu değildir. لَا تُبْصِرُ الْإِنْسَانُ" âyeti de "Gözler onu ihata edemez veya her göz onu göremez." gibi yorumlara müsait olduğu için görmenin imkansızlığına delil olamaz. لَنْ تَرَانِي "Sen beni göremezsın." (A'raf, 7/143) âyeti de umumî bir mânâ ifade etmemektedir. Bununla beraber peygamberimizin gözle görmesi hakkında da kesinlik ifade eden bir delil yoktur. Zira bu konuda en fazla itimâd edilen Necm Sûresi'nin 11. ve 13. âyetleridir. Bunlara göre de mesele ihtilâflı olmakla birlikte hem olabilirlik hem de olmama ihtimali vardır. Ayrıca Peygamber'den bize ulaşan mütevatir bir haber de mevcut değildir. İbnü Abbas'ın görüşü ise kendi kanaatidir ve Hz. Peygamber (sav)'e dayanmamaktadır. Aliyyu'l-Kârî de "Şifâ şerhi"nde şunları söyler: "Gazzâlî İhyâ'sında" sahih olan görüş, Resulullah (s.a.v.)'in Mirac gecesi Allah Teâlâ'yı görmemiş olmasıdır" demektedir. Ancak Nevevî "Fetâva"da görmenin vuku bulduğunu kabul ederek kritikçi âlimlerden de nakillerde bulunmaktadır. Fahreddin Râzî tefsirinde, herhangi bir yön ve karşılaşma söz konusu olmadan Allah'ı görmenin caiz olduğunu beyan ettikten sonra şunları söyler: "Ehl-i Sünnet'e göre görmenin meydana gelmesi kulun değil, Allah'ın irâdesiyledir. Allah dilerse gözde, dilerse gönülde idrak halk edebilir. Bu mesele, sahabe arasında da ihtilâfa yol açmıştır. Ancak şunu belirtelim ki, görmenin vuku bulduğu konusunda ihtilâf olmakla birlikte caiz olduğu hususunda ittifak vardır."⁽¹⁾ Râzî sözüne şöyle devam etmektedir. لَقَدْ رَأَى مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَى âyetinde, Peygamber (s.a.v.)'in Mirac gecesi Allah'ın âyetlerini görüp, Allah'ı görmediğine bir delil vardır. Mamafih Allah'ı gördüğü konusu zaten ihtilâflıdır. Bu husus şu şekilde izah edilebilir: Allah Teâlâ, Mirac kıssasını "âyetleri görme" ile mühürlemiş سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ "Eksiklikten uzaktır, o ki geceleyin kulunu... yürüttü." (İsrâ, 17/1) âyeti içerisinde لَنُرِيَنَّكَ مِنْ آيَاتِنَا "...ona âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye..." bu-

(1) Fahrü'r-Râzî, a.g.e., XXVIII, 295.

yurmuştur. Eğer Muhammed Rabbini görmüş olsaydı mümkün olanın en büyüğü olurdu. O takdirde âyet, rü'yet olur ve en büyük şey de rü'yetten ibaret bulunurdu." Yani peygamber bizzat Allah'ı görmüş olsaydı, Mirac'ın en büyük gayesi o görme olacağından sonunda *لَقَدْ رَأَىٰ رَبَّهُ* "Şüphesiz o (Muhammed) Rabbini gördü." veya *لَرَبِّهَا* "Bizi görsün diye." söylenmesi gerekirdi.

Râzî'nin bu son ifadesi bize başka bir mânâyı hatırlattı. Rü'yet en büyük âyet olunca burada "kübrâ"yı görme ile tefsir etmemiz gerekecektir ki bunu da iki şekilde düşünmek mümkündür. Birisi: Rabbinin âyetlerinden, yani üstün mucizelerinden en büyüğü olan rü'yet mucizesini görmekle kalmadı ahirette ümmetinin göreceği gibi beni de gördü. Diğeri de en büyük âyet olan rü'yetin hakikatini müşahade etti şeklinde olabilir. Çünkü *لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ* (En'âm, 6/103) âyetinde de geçtiği gibi bakışların ve rü'yet denilen fiilin hakikatini ancak Allah bilir. O halde rü'yetin hakikatini müşâhede etmek, *كُنْتُ سَمْعَهُ وَبَصَرَهُ* "Ben onun kulağı, gözü ve kalbi oldum."⁽¹⁾ hadisi ve *وَمَا رَمَيْتُ إِذْ رَمَيْتُ* "Attığın zaman sen atmadın." (Enfâl, 8/17) âyetinin ihtiva ettiği mânâ üzere Allah 'Teâlâ'nın Resulullah'da tecelli eden en büyük âyet ve delilleriyle mümkün olmuş olur. Bu mânâyı göre en büyük âyet, Muhammed'e verilen hakikatler demektir. *إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ* "Şüphesiz O, işitici ve görücüdür." (İsrâ, 17/1) âyetinde de bu mânâyı bir işaret vardır. Aliyyu'l-Kârî bu konu hakkında güzel bir yorum yaparak diyor ki: "Allah bilir ya bu zor meselede delillerin arasını cemetmek yani onları uzlaştırmak şöyle mümkün olabilir:

Rü'yetin isbat edilmesi konusunda zikredilen deliller, Allah'ın sıfatlarının tecellisine; rü'yetin nefyi (imkansızlığı)ne işaret eden hususlarda zikredilen deliller de, Allah'ın zatının tecelli etmesine bağlanmıştır. Bir şeyin zâtının tecelli etmesi, ancak onun hakikatinin ortaya çıkması ile mümkün olacağı için bunun, Allah'ın zatı hakkında caiz olması imkansızdır. Nitekim *لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ* "Gözler onu göremez", *وَلَا يُحِيطُونَ بِهِ عِلْمًا* "Onlar ise ilimleriyle O'nu kavrayamazlar." (Tâhâ, 20/110) âyetleri de buna delalet eder. Ayrıca *فَلَمَّا تَجَلَّىٰ رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا* "Yüzler varki o gün ıslıl ıslıl parlar, ve Rabbine bakar." (Kıyâme, 75/22,23) âyetinde de aynı hususa işaret vardır. Yine Peygamber'in *سَتَرُونَ رُبَّكُمْ كَمَا تَرَوْنَ الْقَمَرَ لَيْلَةَ الْبَدْرِ لَا تُضَامُونَ فِي رُؤْيَيْهِ* "Rabbinizi, Bedr (ayın ondördüncü) geçesi ayı birbirinizle sıkışmayarak

(1) Buhârî, Rikak, 38; Ahmed b. Hanbel, VI, 256.

gördüğünüz gibi göreceksiniz"⁽¹⁾ hadisinde de bir açıklık söz konusudur.⁽²⁾

Hasılı dünyada kesin olarak bilinen, ahirette de kesin olarak görülecektir. Bununla beraber Allah'ın zâtının hakikatinden ortaya çıkan sıfatların görüntüleri de, ebedi makam ve hallerde sonsuzluğa doğru uzanmaktadırlar. Allah'da sonsuzluğa erişen kimse, cenette yine sonsuzluğa dek Allah ile olacaktır. **وَإِنُّ إِلَىٰ رَبِّكَ** "Ve sonunda senin Rabbine varılacaktır." buyurulmuştur. Bununla beraber O'nun ne evveliyatının başı, ne de ahirinin sonu vardır.

Âyetin zahiren ifade ettiği mânânın açıklanmasında iki nokta üzerinde durulmuştur. Bu konuda Keşşâf sahibi şöyle söyler: "Âyetin zahirî anlamına göre yaklaşma ve sarkma Peygamber ile Cebrail arasında meydana gelmiştir ve görünen de Allah değil, Cebrail (a.s.)dir."⁽³⁾ Nitekim âlimlerin çoğunluğu da bu görüştedir. Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.v)'in Hz. Aişe'ye cevap olarak verdiği haber de sahih olunca, hiç kimsenin bundan başka bir görüşe meyletmesi de mümkün görünmemektedir. Allâme Tîbî de der ki, nazmın gereği şudur: **وَهُوَ** 'ya kadar olan söz, vahiy emri, Cebrail'den aldığı ve düşmanların şüphelerini ortadan kaldırmak hakkında **ثُمَّ دَنَىٰ فَتَدَلَّىٰ** 'dan **مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَىٰ** âyetine kadar olan kısım da Allah Teâlâ'ya yükselme hakkındadır. Her âkıl sahibi anlar ki, **فَأَوْحَىٰ** makamı, "Cibril Allah'ın kuluna vahyetti" şeklindeki bir yoruma imkan vermez. Zira gönül ehli olanlar bundan birbirlerine sırlarını açan iki kimse arasındaki yakınlık mânâsını sezerler ki, ona kuruntu sergisi dar, fakat anlayışın sınırı dar değildir.

Bu izahtan sonra şunu da belirtelim ki, Hz. Aişe hadisinin Peygamber'e ulaştırılan noktasını düşünmekle beraber bizim de âyetlerin akışından anladığımızın özeti, bu tarzdadır. Önce Resulullah'ın Cibril vasıtasıyla **اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ** "Rabbinin adıyla oku." (Alâk, 96/1) âyeti gereği öğretimi, sonra istivâ ile yüksek ufka varması, daha sonra da ufkun üstünde yükselerek Cibril'in makamını geçmesi ve onu görmesi anlatılmaktadır ki esasen **عَلَىٰ مَا بَرَأَ** (Necm, 53/12) âyetinden onu devamlı görmesi gibi bir mânâ anlaşılma ile beraber biri, Mirac'a çıkmadan evvel üst tarafında biri de Mirac'dan inerken alt tarafında olmak üzere Resulullah'ın onu, hakiki suretinde iki defa gördüğü bilinmektedir. Anlatılan hususlardan biri de, Hz. Muhammed (s.a.v)'in Rabbinin âyetlerinden en büyüğünü

(1) Buhârî, Mevakit, 16, 26, Ezan, 129, Tefsiru Sureti 50/2.

(2) Burada görme, Allah ismiyle değil, Rab ismiyle açıklanmıştır. Yani rû'yet zat cihetiyle değil, Rab cihetiyledir.

(3) ez-Zemahşerî, el-Keşşaf, IV, 28.

görmesidir. Cümlelerin gelişinden anlaşıldığına göre, âyette geçen "Kübrâ"nın Cebrail'den ibaret olmayıp, daha büyük bir şey olmasıdır. Nitekim Râzî de "Âyetlerden maksat, Cebrail'den başkasıdır."⁽¹⁾ demektedir. Alûsî de bu konuda şöyle der: "Bazı haberlerde Peygamber (s.a.v)'in gördüğü şeyin Cebrail ve Ref-ref olduğu açıkça zikredilmişse de, esas olan belli bir şeyin kastedilmemesidir. Çünkü Peygamber (s.a.v) Mirac gecesi, sayılamayacak kadar çok âyetler görmüştür." Müslim'in Sahîh'inde bulunan ve Ebu Habbetî'l-Ensârî tarikiyle İbnü Abbas'tan yapılan bir rivayette peygamber şöyle buyurmuştur: **لَمْ يَخْرُجْ بِي حَتَّى ظَهَرْتُ لِمُسْتَوَى اسْتَعَفَ فِيهِ صَرِيفَ الْأَنْفَالِ** "Sonra göğe yükseltildim tâ ki öyle bir makama çıktım ki orada kalemlerin gıcırtilarını duyuyordum."⁽²⁾ Yani bir makama, bir seviyeye çıkarıldım ki kâinatın mukadderâtının nasıl cereyan ettiğine muttali oluyordum. Biz bu hadisi, **فَاسْتَوَى وَهُوَ بِالْأَفْقِ الْأَعْلَى** âyetinin mânâsı ile ilgili görüyoruz. Ayrıca **الْأَيَّةُ الْكُبْرَى** 'nın **الْكِبْرَى** takdirinde "en büyük âyet" demek olduğunu ve sözün akış tarzının da Muhammedî makamın açıklaması hakkında bulunduğunu kabul ederek sözü edilen en büyük âyetlerin, Muhammed'e verilen hakikatler olduğunu düşünüyoruz. Çünkü hangisi kastedilirse edilsin, âyetlerin en büyüğünün, ya da âyetlerden en büyüğünün Peygamber'de tecelli etmesinde asla şüphe yoktur.⁽³⁾

(1) Fahrü'r-Râzî, a.g.e., 295.

(2) Buhârî, Salat, 1, Hac, 76, Enbiya, 5; Müslim, İman, 259, 263, Tevhid, 37; Ahmed b. Hanbel, V, 143.

(3) Dehlevî, "Huccetullahî'l- bâliğa" adlı eserinin sonunda Siyer-i Nebi konusu içerisinde Mirâc'a dair şunları söyler: "Hz.Peygamber önce Mescid-i Aksa'ya, sonra da Sidre-i Müntehâya ve oradan da Allah'ın dilediği bir mekâna götürüldü. Bütün bunlar uyanık olarak cismânî plânda, ancak misal ile şهادet arası bir âlemden ve her ikisinin hükümlerinin cereyan ettiği bir yerde gerçekleşti. Onun için cesed üzerinde ruh halleri, ruh ve ruha ait mallar da cesedler şeklinde görülmüştü. Bundan dolayı söz konusu olaylardan her biri için bir tabir ortaya çıkmıştır. 1) Göğsünün yarıp iman doldurulması (şakk-ı sadır) : Bunun hakikatı, meleklerle ait nurların gullebe etmesi, tabiat ateşinin söndürülmesi ve cennetin feyz ve bereketi ile onun sükuna erdirilmesidir. 2) Buraka binmesi.: Bu da insan cevherinin, üstün derecede bir hayvan olan canlı bir varlık üzerine oturmasıdır ki, peygamberin ruhu, behimî (şchevî) arzularına galip bir halde Burak'a binerek yükseldi. 3) Mescid-i Aksa'ya geceleyin götürülmesi: Burası Allah'a altı alâmetlerin ortaya çıkış yeri, Mele-i a'la (Meleklerin toplantı yeri)'nin bağlı olduğu ve peygamberlerin bakışlarını çevirdikleri yer ve sanki gayb âlemine açılan bir pencere gibidir. 4) Peygamberlerle görüşmesi: Bunun hakikatı de, Hz. Muhammed, (s.a.v)'in onlarla cennete şeref bahşetmesi ve onlar arasında kendisine mahsus olan kemâl mertebesinin ortaya çıkmasıdır. 5) Göklere çıkması: Bu da, peygamberin derece derece Allah'a doğru yükselerek, vazîfeli meleklerin ve onlara katılan faziletli kimselerin hallerine, Allah Teâlâ'nın onlara verdiği tedhîre ve o seçkin toplulukta meydana gelen tartışmalara vakıf olması demektir. Hz. Musâ'nın ağılması hasedden değil, ancak genel daveti kaybetmiş olmasının ve yolunda bulunup da elde edeme-

Burada şu noktayı da öneminden dolayı hatırlatmak istiyoruz. Müslim'de bulunan bir hadis-i şerifde zikredilmiştir ki, "Resulullah önünü gördüğü gibi arkasını da görüyordu."⁽¹⁾ Demek ki onun görmesi, yön ve karşılaşmaya bağlı olmayan nitelikte bir görme idi.

أَفَرَأَيْتُمُ اللَّاتَ

وَالْعُزَّىٰ ۝ وَمَنْوَةَ الثَّالِثَةَ الْآخِرَىٰ ۝ أَلَمْ يَكُنَّ الْأُزْدَجَاتِ
 وَلَهُ الْأُنثَىٰ ۝ تِلْكَ إِذْ قَسَمَ لِي بِنُحْيَرَ ۝ زَهْرَةَ الْجَنَّةِ الْأُولَىٰ ۝
 سَمِيَّتُوهَا أَنْتُمْ وَأَبَاؤُكُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ
 إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَمَا تَهْوَى الْأَنْفُسُ وَلَقَدْ جَاءَهُمْ مِنْ رَبِّهِمْ
 الْهُدَىٰ ۝ أَمْ لِلْإِنْسَانِ مَا تَمَنَّى ۝ فَلِلَّهِ الْآخِرَةُ وَالْأُولَىٰ ۝

miş olduğu bir olgunluğun sebât örneğidir. 6) Sidre-i Müntehâ: O, bir yaratılış ağacıdır. Kâinatın, bir düzen içinde birbirini kuşatması ile beslenen büyüyen ve diğer hususlarda toplanan bir ağaç gibi toplanmasıdır. O, hayvan şeklinde görünmedi. Zira ferdleri içinde umûmî işleri yönetmeye en çok benzeyen hayvan değil, ağaçtır. Çünkü hayvanda üstün kuvvetler vardır ve ondaki irade tabiatın yolundan daha açıktır. Ağacın dibinden çıkan nehirler ise, maddî âlemde olduğu gibi manevî âlemde de dolup taştan hayat kaynağıdır. Onun için burada yani görülen âlemde de Nil ve Fırat nehri gibi bazı faydalı işler ortaya çıkmıştır. Onu kuşatan nurlar da ilâhî cıveler ve Rahmânî tedbirlerdir ki bunlar da şehadetteki kabiliyete göredir. 7) Beyt-i Ma'mûr. Onun hakikati de, beşerin secdesinin ve yakarışlarının yöneldiği ilâhî görünümüdür ki, o da yanlarındaki Ka'be ve Beyt-i Makdis tarzında bir beyt olarak görünmüştür. Sonra Peygamber'e bir kab süt ve bir kab şarap getirildi ancak O, sütü tercih etti. Bunun üzerine Cebrail dedi ki "Fıtrata uygun olanı seçmeni Allah sana hidayet etti. Eğer şarabı alsaydın ümmetin azacaktı." Demek ki peygamber, (s.a.v) ümmetinin toplayıcısı ve çıkış kaynağı olmuştur. (Müellif)

(1) Feyzül-kadir, V, 214.

Meâl-i Şerif

19. Siz de gördünüz değil mi o Lât ve Uzza'yı?

20. Ve üçüncü olarak da öteki (put) Menat'ı?

21. Size erkek O'na dişi öyle mi?

22. Öyle ise bu çok insafsızca bir taksim.

23. Onlar hiçbir şey değil, sırf sizin ve babalarınızın taktığınız (boş) isimlerdir. Allah onlar hakkında hiçbir delil indirmedir. Onlar yalnız zanna ve nefislerin sevdasına uyuyorlar. Halbuki onlara Rableri tarafından yol gösterici gelmiştir.

24. Yoksa her arzu ettiği şey, insanın kendisinin mi (olacak) dir?

25. Son da ilk de (ahiret de dünya da) Allah'ındır.

اَفَرَأَيْتُمْ "Siz de gördünüz değil mi? Risalet anlatılıp Allah'ın kuvvet ve kudreti, âyetlerinin büyüklüğü ve tevhide işaret edildikten sonra, burada da müşriklere taptıkları tanrıların hakaretleri ve inançlarının bozukluğu gösterilmektedir.

Buradaki hitap Kureyş topluluğunadır.

Yani sırf ilâhî bir vahiy olan bu kelâmı dinledikten ve arkadaşınız (Muhammed)'in gördüğünü duyduktan sonra şimdi siz de söyleyin, gördünüz ya **اَللّٰتِ وَالْعُزَّىٰ** o Lât ve Uzza'yı **وَمَنَاةَ الْاُخْرٰى** hem üçüncü put Menat'ı . Lât, Uzza ve Menat onların taptıkları putlardandı. Onun için bu putlarla, Abdullât, Abdul Uzza ve Abdul'l Menat diye isimler vermişlerdi. Hatta "Bismillâti ve'l-Uzza" sözünü yemin ifadesi olarak kullanırlardı. Ebu Ubeyde gibi bazı âlimler, bunların taştan putlar olup, Ka'be'nin içinde bulunduklarını söylemişlerse de, başka mekânlarda kurulan hususî puthanelerde de putların bulunduklarını gösteren nakillere rastlanmaktadır. Ka'be içinde Hübel gibi diğer putların bulunması sebebiyle, yukarıda isimleri sayılan putların husûsi hanelerde bulunan putlar olması gerekir. Lât için Tâif'de, Uzza için Nahle'de, Menat için Kudeyd'de birer mekânın olduğu nakledilmektedir. "Mu'cemu'l-Büldân"da anlatıldığına göre Lât Tâif'de idi. Sakif kabilesi, beyaz bir taş üzerine onun beytini kurmuş, ve ona bakıcılar tayin etmişti. Başta Kureyş olmak üzere bütün Araplar ona hürmet ederlerdi. Bakıcıları da, Sakif kabilesindendi. Yeri, bugünkü Tâif Mescidi'nin sol minaresinin bulunduğu tarafda idi. Sakif'liler İslâm'ı kabul ettiklerinde Resulullah Ebu Sufyân b. Harb ile Muğire b. Şu'be'yi göndermiş, Onu yıktırmıştı. Uzza da Nahle'de bir ağacın yanında bulunan bir put idi. Gatafan kabilesi ona tapardı. Bu putun bakıcıları, Sayreme b. Murreoğullarındandı.

Uzza'yı Zâlim b. Es'ad put edinmişti. Bu put, Nahle-i Şâmiyye vadisi içindeki Hurad mevkiinde bulunuyordu. Mekke'den Irak'a doğru giderken Mus'ad'ın sağ tarafında, Amir'in hizasında ve Zat-ı İrk'in üst kısmında, Bustan'a dokuz mil mesafede idi. İbnü Es'ad onun üzerine Bess denilen bir beyt yaptırmıştı ve onun içinde bir ses duyarlardı. Araplar ve Kureyşliler ona saygı gösterirlerdi, Kureyş'lilerin nazarında da putların en büyüğü Uzza idi. Onu ziyaret eder, ona hediye ve kurban verirlerdi. Kureyşliler onun için حُرَاضُ Hurad vadisinde Sükam adını verdikleri bir koruluk kurmuşlardı ve onu Kabe'nin Harem'ine benzetmek istiyorlardı. Şeybân b. Câbir b. Mürre oğullarından olan bakıcıları, Beni'l-Haris b. Abdilmuttalip b. Hâşim'in adamlarındandı. Bunların en son bakıcıları da "Dübeyye b. Harmeselemî idi. Hz. Peygamber (s.a.v) Mekke'yi fethettiği zaman Hâlid b. Velid'e dediki: "Batn-ı Nahle'ye git orada üç semüre ağacı bulacaksın, birinciye kes!" Hâlid varıp kesti ve geri dönüp geldi: Peygamber (s.a.v) ona: "Bir şey gördün mü?" dedi. O da, "hayır" dedi: "Öyle ise git ikinciye de kes!" dedi. Kesip geldiğinde de ona tekrar "Bir şey gördün mü" diye sordu. Hayır deyince, "O halde git üçüncüyü de kes!" dedi. Halid b. Velid kesmek üzere gitğinde kendisini vazgeçirmek isteyen çıplak bir kadınla karşılaştı. Saçlarını dağıtmış, ellerini ensesine koymuş ve dişlerini gösteren bu şeytan kılıklı kadının arkasında da bakıcı olan Dübeyye b. Harmesselemi eşşeybânî Halid'e bakıp şöyle diyordu:

فَبَا عَزُّ شُدِّي شِدَّةً لَا تَكْذِبِي
عَلَى خَالِدِ الْقَى الْخِمَارَ وَشِعْرِي
فَأَنْكِ إِلَّا تَقْتُلِي الْيَوْمَ خَالِدًا
تَبَوِي بِذَلَّةٍ عَاجِلٍ وَتَنْصَرِي

"Ya Uzza! Haydi yalan çıkarma, Halid'in üzerine şiddetli bir şekilde saldır. Örtüyü bırak ve kollarını sıva, çünkü sen bu gün Hâlid'i öldürmezsen peşin bir zilletle dönecek ve hristiyanlaştırılacaksın."

Halid de şöyle dedi

يَا عَزُّ كُفْرَانِكَ لَا سُبْحَانَكَ
إِنِّي رَأَيْتُ اللَّهَ قَدْ أَهَانَكَ

"Ya Uzza nankörlük sana, senin için tenzih (berî kılma) yok. Gördüm ki Allah seni zelil kıldı."

Ve sonra kılıçla başına vurdu ve onu öldürdü, peşinden de ağacı kesti ve

Dubeyye'yi de öldürdü⁽¹⁾ Daha sonra da Resulullah'a gelip durumu haber verdi. Peygamber de, "O, Uzza idi, artık bundan böyle Araplara Uzza yok." dedi. Menat'a gelince, bu konu da da "Mu'cemu'l- Büldân"da şu bilgiler mevcuttur: "Menat, Medine ile Mekke arasında Muşellel nahiyesinde bulunan Kudeyd isimli mevkide, deniz sahilinde dikili bir putun adıdır. Bu put, diğer putların hepsinden önce dikilmiştir. Bunu ilk defa dikenin Amr b. Lühayyi Huzâî olduğu, onu Şam tarafından getirip Ka'benin etrafına diktiği⁽²⁾ rivayet edilmektedir. Bu put, Huzeyl ve Huzaa'nın putu idi, ancak Kureyş ve diğer Araplar da ona tapar, kurban ve hediyeler takdim ederlerdi. Bu putun daha sonra Kudeyd'e dikildiğini, Evs ve Hazrec kabilelerinin onu ziyaret etmedikçe hac ibadetlerinin tamam olduğuna inanmadıkları nakledilmektedir. Nihayet hicretin sekizinci fetih senesi Resulullah Medine'den dört veya beş gün ayrıldıktan sonra Ali b. Ebî Tâlib'i Menat'ı yıkmak üzere gönderdi. O da gidip yıktı ve ne varsa hepsini alıp getirdi. Getirdiği şeyler arasında Mihzem ve Resub adında iki de kılıç vardı. Resulullah onları Hz. Ali'ye verdi. Bunlardan birinin Zülfikâr olduğu söylenir. Bu putun bakıcısı, Ezd kabilesinden Gatârif idi." Putlara verilen isimlerin hepsi müennestir. Bu konuda Taberi şöyle der: "El-Lât, Allah lafzından alınarak sonuna müenneslik (dişilik) tâ'sı getirilmiştir. Müzekkere Amr. Müennese Amre, erkeğe Abbas, dişiyeye Abbâse denildiği gibi. Müşrikler putlarına Allah'ın isimlerini vererek Ellât'ı Allah, Eluzza'yı da Allah'ın el-Aziz isminden almışlardır."⁽³⁾ Râzî'nin görüşü de şöyledir: "Ellât, اللّٰه 'in müennesidir."⁽⁴⁾ Aslı, اللّٰه idi, ancak te'niste hâ üzere durulup اللّٰه şeklini aldı. Sonra da kelimedede bulunan iki "ha"dan birisi hafifletilerek, iki asıl harf ile bir te'nis tâ'sından ibaret kaldı. Bu te'nis tâ'sı da kelimenin aslı gibi kabul edilerek "zâmâl"ın müennesi "zâtîmâl" gibi oldu. Kelimenin türetilmesi konusunda başka görüşlerden de bahsedilmiştir. Etrafında toplanılmak ve dolaşmak mânâsında لوى aslından لوى şeklinde olduğu söylendiği gibi, kırâet-i aşere (on kırâet) imamlarından Yakub'un Ruveys rivâyetinde tâ'nın şeddesiyle okuması اللّٰت 'in لّ 'den türetildiğini de göstermektedir. لّ Döğüp ezmek ve bulamak mânâlarına gelmektedir. Anlatıldığına göre vaktiyle bir adam yağ ile kavut yapıp halka yedirirmiş ve yiyenler de gelişirlermiş. Derken o zât mabud telakki edilip, onun suretinde bir put yapılarak Lât ismi verilmiştir. Râzî, bu hikayeye göre Lât'in, erkek olduğunu

(1) Diğer bazı rivayetlerde de üzerindeki beyti de yıktı denilmektedir.

(2) Râzî de bunun Safa putu olduğunu söylemiştir ki Safa tepesine dikilmiş put demektir.

(3) et-Taberî, a.g.e., XXVII, 34.

(4) Fahrü'r-Râzî, a.g.e., 296.

söylüyorsa da "suret" te'vili ile yine müennes olmalıdır. Zira âyetin ifade tarzından hep müennes oldukları anlaşılmaktadır. Uzza da belli ki "eazzın" müennesi olarak azîze demektir. Menat ya kader, ölüm veya ilâh mânâsına "Menâ"dan alınmıştır, ya da İbn kesir kırâetinde «مَنَا» şeklinde okunması sebebiyle «نُور»den alınarak, yanında kurban kanlarının dökülmesi veya kendi inançlarına göre yağmur ümid edilmesi gibi bir düşünce ile bu isim verilmiştir.

Burada Menat'tan sonra الثَّالِثَةُ الْآخَرَىٰ "diğer üçüncüsü" sıfatının zikredilmesi, alay ve küçümseme içindir. Öncelikle bu ifadede, o iki kere gördü ise siz üç defa gördünüz değil mi? Makamında bir alay vardır. İkinci olarak «الْآخَرَىٰ» sıfatı ile putların geriliği, hakaretvâri bir tarzda dile getirilmiştir. Çünkü «أُخْرَىٰ» kullanımda, yaygın olarak "diğer" mânâsını ifade etmekte ise de aslında "gecikme"den ism-i tafdil olarak en geri mânâsında tevriyeli bir söz olduğu da söylenebilir. Menat en geri bir put olunca diğerlerinin geriliği de böylece anlaşılmış olur. Bir de Menat'ın daha önce dikilmiş en büyük bir put iken Lât ve Uzza'dan sonra üçüncü derecedeki putlar arasına düşürülmüş olmasına işaret sayılabilir. Böylece denilmiş olmaktadır ki, bu beyandan sonra siz de o tapmışınız çeşitli putları ve onların geriliklerini gördünüz değil mi? Şimdi söyleyin bakalım. الَكُمْ الذَّكَرُ وَلَهُ الْأُنثَىٰ Size erkek O'na dişi öyle mi? Yani erkek isimlerini kendiniz alıp kadın isimlerini tanrıya veriyorsunuz öyle mi? Arapça'da isimler, ya müzekker ya da müennes olur. Fakat müşrikler putlarına hep müennes isimler vermişlerdi. Özellikle Allah adına dikildiği iddia edilen söz konusu putlar, müennes isimli idiler. Müşriklerin kanaatine göre, putlar ilâhî kuvvetlerin ve meleklerin suretleridir. Melekler de Allah'ın kızlarıdır. Bu yüzden müşrikler; "Biz onların suretlerini yapıp müennes isimler vererek, onlara taparız. Böylece de bu putları Allah'ın yanında şefaathçi kabul ederek yardımlarını bekleriz." diyorlardı. Nitekim şu iki âyet onların durumlarını dile getirmektedir. هَؤُلَاءِ شُفَعَاؤُنَا مَا نَعْبُدُهُمْ "Bunlar, Allah katında bizim şefaathçilerimizdir ." (Yûnus, 10/18), الْاِلٰهَ الْغَالِي "Biz bunlara, sırf bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye tapıyoruz." (Zümer, 39/3) Yâkûtu'l-Hamevî, "Mu'cemü'l- Büldân"da Uzza'yı anlatırken şu fıkraya da yer verir: "Kureyşliler Ka'be'yi tavaf ederken الثَّالِثَةُ وَالْعَزَى وَمَنَا الثَّالِثَةُ "Lât, Uzza ve üçüncü olarak da öteki put Menat hürmetine, çünkü onlar ulu kuğulardır, her halde onların şefaathleri umulur." diyorlardı. Ve de onları Allah'ın kızları kabul edip şefaathlerini bekliyorlardı. Peygamber (s.a.v)'e risalet vazifesi verilince الْاِلٰهَ الْغَالِي وَالْعَزَى وَمَنَا الثَّالِثَةُ الْاُخْرَى الذَّكَرُ وَلَهُ الْأُنثَى تِلْكَ اِذَا قَسَمْتُ ضِيْرَتِي اِنْ هِيَ اِلَّا اَسْمَاءُ سَمِيْتُمُوهَا اَنْتُمْ وَاَبَاؤُكُمْ مَا اَنْزَلَ اللّٰهُ بِهَا مِنْ

سُلَاطَان "Siz de gördünüz değil mi Lât ve Uzza'yı? Üçüncü olarak da diğer putumuz Menat'ı? Demek size erkek, Allah'a dişi öyle mi? Öyle ise bu çok insafsızca bir taksim! Onlar, hiçbir şey değil, sırf sizin ve babalarınızın uydurduğu kuru isimlerdir. Allah, onlar hakkında hiç bir delil indirmedir." âyetleri inzâl buyuruldu."

Bu nakilden Garanik meselesinin menşei de anlaşılmış olmaktadır. Garanik kelimesi çoğul bir kelimedir. Müfredi gurnuk gelir. Gurnuk, kuğu kuşu denilen beyaz bir su kuşudur ki kazdan daha büyük, uzun boyunlu ve güzel endamlı bir kuştur. Sîmten denilen beyaz, güzel ve dolgun bedenli taze dilberlere de kuğu ismi verilir. Gönül alıcı bir rüzgâr estiğinde deprenip oynayan yumuşak saçlara da "garanika" veya "garanikiyye" denilmektedir. İşte müşrikler beyaz taşlardan yaptıkları putlarını böyle şâirâne bir teşbih (benzetme) ile yüksekte uçan kuğu kuşuna benzeterek onların şefaathlerini umuyorlardı. Bundan dolayı inançlarının temelsizliği ve çürüklüğü gösterilmek üzere önce kınama şeklinde "erkek size, dişi O'na öyle mi?" buyurulmuş ve ardından da **"Bu, pek zalimce bir taksimdir."** denilmiştir. Âyette yer alan "dayz" ve "davz" eksiklik etmek, bir kimseye hakkını eksik vermek ve zulmetmek demektir. "Dîzâ" da eksik, haksız hayıflı yani zalimce anlamını ifade eder. Kamus mütercimi Âsım efendi bu kelime ile ilgili özellikle şu hatırlatmayı yaparak der ki: "Şihâb, Dürretü'l-Gavvâs şerhinde şunları söyler, "Dîzâ kelimesi fu'lâ vezninde bir sıfattır. Noksanlık mânâsıdır."⁽¹⁾ Aslında «فَا» yani ilk harfi ötre iken «يَا» ya (ikinci harfe) yakınlığı sebebiyle bu ötre, kesreye dönüşmüştür. Çünkü söz konusu kelime, yâ'lı ecvef olan «ضِرْ»den alınmıştır. Eğer «ضَوْزُ»den alınmış olsaydı o vakit, «ضَوْزِي» denirdi. Kaldı ki Arapça'da sıfat olarak ilk harfin kesresiyle "fi'la" vezninde kelime yoktur. Bu vezin, "şî'râ" ve "zikrâ" gibi isimlerin binasındandır." Hâşriye-Sâ'diyye'nin beyanına göre ise bu görüş, Sibeveyh'e aittir. Diğerleri bu sıfatları, ilk harfin kesresi ile "fi'la" vezninin varlığını nakleden "hîkâ" ve "kiysâ" ile gösterdiler. **أَيَّ يَحِيكُ نَيْهَا** denildiğinde bununla "salınır, kibirli yürür" mânâsı anlaşılır. **رَجُلٌ كَيْصِي** denilince de **يَاكُلُ وَحْدَهُ وَيَنْزِلُ وَحْدَهُ** "yalnız yer ve yalnız konaklar" mânâsı kastedilir. Ebu Hayyân da "dîzâ" kelimesinin, zikrâ gibi mastar olmakla birlikte sıfat mânâsını taşıdığını da kabul etmiştir.⁽²⁾ Sibeveyh'in kanaatine göre ise, söz konusu kelime, "Uzza" ve "Uhrâ" gibi üstünlük bildiren fiillerin müennes vezninde gelerek "en zalimane" mânâsını ifade etmektedir. Çünkü müşrikler, Allah'a çocuk isnad etmekle haddizatında O'na en büyük zulmü yapmakla kalmıyorlar, kız sahibi olmayı eksiklik sayıp, arzu etme-

(1) Âsım Efendi, Kamus Tercemesi, II, 818.

(2) Ebu Hayyan, a.g.e., VIII, 162.

dikleri halde, onları Allah'a tahsis etmek suretiyle kendi vicdanlarına karşı saygı göstermek istedikleri tanrıyı küçümsemiş oluyorlardı. Bu kınamadan sonra gerçeğin açıklanması için de şöyle buyurulmuştur: **انْ هِىَ** Onlar, o müennes isimler ve sıfatlarla anılan putlar, hiçbir şey değildirler. Uluhiyyet, izzet Allah'a nisbet ve şefaathat gibi kendileri için (putlar için) gözetilen mânâları, gerçekleştirecek hiçbir şerefe sahip değildirler. **الْأَسْمَاءُ** Sade kuru isimlerden ibarettirler. Yani gerçekte mânâsı olmayan boş isimlerdir. "İşaret isimleri zât ile birlikte sıfata, zamirler de yalnız zâta delalet eder", diye meşhur bir kâide vardır. Bu sebeple buradaki müennes zamiri mercii (işaret ettiği yer) itibariyle bize bir nükte ifade etmektedir. Zira **«أَفَرَأَيْتُمْ»** "gördünüz değil mi?" hitabı ile o putların bilinen bütün vaziyet ve sıfatları hatırlatılıp **«تِلْكَ»** ism-i işaretiyle de kendilerine isnad edilen vasıfların münasebetsizliği gözler önüne serilmiştir. Ardından da **«انْ هِىَ»** denilip, birden bire bu zamir bir ism-i işaret makamında görünerek o putları, iptal edilen sıfatlarıyla tavsif eder gibi olduktan sonra, zamir olması sebebiyle de onları bu sıfatlardan soyutlamış ve bunların kuru isimlerden başka bir şey olmadıklarını ortaya koymuştur. Bu tafsilatı vermemizdeki maksadımız, bu âyetin garanik uydurmasının da iptaline işaret ettiğini özellikle anlatmaktır. Zira garanik olayı da, müşriklerin putlarına isnad ettikleri vasıflardan olduğu için burada ayrıca şu anlam da kendini göstermiş oluyor: Sizin her halde şefaathatlarını umarak garanik-i ulâ (ilk kuğular) dediğiniz o putlar, hiç bir şey olmayıp, kuru isimlerden ibarettirler.

Sırası gelmişken şunu da ifade edelim ki: Hac Sûresi'nde bulunan **وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّا إِذَا تَمَنَّى أَلْقَى الشَّيْطَانُ فِي أُمْنِيَّتِهِ فَيَنْسَخُ اللَّهُ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ ثُمَّ يُحْكُمُ اللَّهُ آيَاتِهِ** "Senden önce hiç bir resul ve nebi göndermemiştik ki o (bir şey) arzu ettiği zaman, şeytan onun arzusu içerisine mutlaka (bir düşünce) atmış olmasın." (Hac, 22/52) âyetinin tefsirinde Taberî ve Zemahşerî gibi bazı müfessirler, kendilerine yakışmayacak şekilde **«قِيلَ»** lafzıyla bir hikaye anlatmışlardır ki, o da şöyledir: Güya Necm Sûresi nazil olduğunda Resulullah Harem-i Şerif'te onu okumuş ve sonunda müminlerle beraber müşrikler de secdeye kapanmışlardır. İşte bu esnada **«تِلْكَ الْغَرَابِيقُ الْعُلَى وَأَنْ شَاعَتَهُنَّ لَتَرْتَجِينَ** **وَمَتَاةُ الثَّالِثَةِ الْآخِرَى** "onlar, ulu ak kuğulardır. Herhalde şefaathatları umulur." sözü de yanlışlıkla işitilmiş, ancak şeytan tarafından atılan bu sözü, Allah Teâlâ neshedip (ortadan kaldırıp) âyetlerini onun tasallutundan korumuştur.⁽¹⁾ Bu hikayeyi anlatan tefsirciler, şeytanların her türlü taarruzlarına karşı ilâhî vahyin kuvvetini ve nasıl korun-

(1) et-Taberî, a.g.e., XVII, 131-132; ez-Zemahşerî, a.g.e., III, 19.

"Göklerde nice melek var ki onların şefaati hiçbir işe yaramaz..." (Necm, 53/26) âyetinde özellikle şefaât konusuna işaret edileceği gibi bu anlam lâfzan açıklığa kavuşturulmadığı halde bile, kelâmın mefhumundan tamamiyle kastedilenin bu olduğu hususunda şüpheyi mahal yoktur. Demek ki burada (Hacc, 22/52) âyetinin mânâsı ile ilgili bir neshin söz konusu edilmediğine kelâmın kendisi şahittir. وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ "O hevadan söylemiyor." Sözünü içeren bir sûreyi (Necm Sûresi'ni) okurken peygamberin dilinden kendi arzusuna göre bir sözün çıkmasına ihtimal olmadığı gibi, putların hakaret ve hiçliğini ilan eden âyetlerin arasında onların lehinde bir sözün geçmiş olmasının da, alaydan başka bir mânâsının olmadığı ortadadır. Zira putların hiçbir şey olmayıp, yalnız kuru isimlerden ibaret oldukları açıkça ifade edilmiştir.

سَمَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ وَأَبَاؤُكُمْ Onlara o isimleri siz ve babalarınız taktınız. Yani ifade ettikleri mânâlardan hiçbiri kendilerinde bulunmaksızın o putlara isimleri siz ve babalarınız yalan yere taktınız.

مَا أَنْزَلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ Allah onlar hakkında bir delil indirmedir. Yani öyle bir isimlendirmeyi hakkı gösterecek hiçbir delil ve tesirli bir mânâ indirmedir. Onun için gerçekte onlar, mânâları olmayan kuru isimlerdir. O halde nasıl ve ne sebeple o isimleri verip de onlara taptıklarına gelince; bu hususun açıklanması sırasında onların hitaba layık olmadıklarını göstermek için muhataptan gaibe geçilerek buyuruluyor ki: إِنَّ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَمَا تَهْوَى الْأَنْفُسُ Onlar başka bir şeye değil sırf nefislerinin arzularına uyuyorlar. İnanç ve amellerinde hakkı ve hayrı aramıyorlar. Dini, sırf nefsin istek ve arzularından ibaretmiş gibi kabul ederek nefs-i emmâreler (kötülüğe sürükleyen nefisler)in meylettiği boş ve mânâsız hayallerle kuru temenniler peşinde koşuyorlar. وَلَقَدْ جَاءَهُمْ مِنَ رَبِّهِمُ الْهُدَى Halbuki Rablerinden kendilerine doğru yolu gösteren hidayetçi de geldi. Yani zan ve arzularla murada erilemeyeceğini anlatan ve isteklere kavuşmak için takip edilmesi lazım gelen hak ve hakikat yolunu gösteren Peygamber ve Kur'ân gelmişken yine kendi arzu ve zanlarına uyuyorlar da putlardan şefaât umuyorlar. أَمْ لِلْإِنْسَانِ مَا تَمَنَّى Yoksa her arzu ettiği şey insanın kendisinin midir? Yani her temenni ettiği ve gönlünce arzu edip kurduğu her hayali, her ideali gerçekleşir mi? Putlar şefaât ederler diye temenni etmekle, nefislerin arzuları yerine geliverir mi? Yahut Peygamber olmayı isteyen Peygamber olabilir mi? Hayır olmaz, insanın her arzusu yerine gelmez. Zira her şey Allah'ın iradesine bağlıdır. ثَلَاثَ Zira son da, ilk de (ahiret de, dünya da) Allah'ındır. İlk varlık âleminde geliş insanın kendi elinde olmayıp sırf Allah'ın hüküm ve iradesine

bağlı olduğu gibi, sonu yani ahireti de, yine O'nun hüküm ve kanunları çerçevesinde cereyan eder. Şu halde insanın ahiretini kurtarması ve sonunda muradına erebilmesi için yalnız kendi arzu ve hisleriyle değil, Allah'ın hüküm ve iradesine göre indirmiş olduğu delil ve hükümlere uygun hareket etmesi gerekir. Demek ki sırf nefsin arzu ve temennilerinden ibaret ümit ve hayal peşinde gitme, yani sade idealizm, yeterli değildir. (Reel) gerçek bir esasa dayanarak yürümek gerekir. Çünkü eninde sonunda mülk ve hüküm insan nefsinin değil, Allah'ın dır.

وَكَمْ مِنْ مَلَكٍ فِي السَّمَوَاتِ لَا تُغْنِي شَفَاعَتُهُمْ شَيْئًا إِلَّا مِنْ بَعْدِ
 أَنْ يَأْذَنَ اللَّهُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَرْضَى ﴿٦١﴾ إِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ
 لَيَسْمُونُ الْمَلَائِكَةَ تَسْمِيَةً الْأُنثَى ﴿٦٢﴾ وَمَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِنْ
 يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ الظَّنُّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَوَشِيَّاتِ ﴿٦٣﴾ فَأَعْرِضْ
 عَنْ مَنْ تَوَلَّى عَنْ ذِكْرِنَا وَلَمْ يُرِدْ إِلَّا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا ﴿٦٤﴾
 ذَلِكَ مَبْلَغُهُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ
 وَهُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ اهْتَدَى ﴿٦٥﴾ وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ
 لِيَجْزِيَ الَّذِينَ أَسَاءُوا بِمَا عَمِلُوا وَيَجْزِيَ الَّذِينَ أَحْسَنُوا بِالْحُسْنَى ﴿٦٦﴾
 الَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْإِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ إِلَّا اللَّمَمُ إِنَّ رَبَّكَ وَاسِعُ
 الْمَغْفِرَةِ هُوَ أَعْلَمُ بِكُمْ إِذَا أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَإِذَا أَنْتُمْ أَجْتَهُ
 فِي بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ فَلَا تُزَكُّوا أَنْفُسَكُمْ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ اتَّقَى ﴿٦٧﴾

Meâl-i Şerifi

26. Göklerde nice melek var ki Allah'ın dileyip razı olduğuna izin vermeden önce onların şefaathları hiç bir işe yaramaz.

27. Ahirete iman etmeyenler meleklere dişilerin adlarını takıp duruyorlar

28. Onların bu hususta bir bilgileri yoktur. Sadece zanna uyuyorlar. Zan ise, şüphesiz hakikat bakımından birşey ifade etmez.

29. Onun için bizi anmaktan yüz çeviren ve dünya hayatından başka bir şey istemeyenlerden yüz çevir.

30. İşte onların ilimden erişebilecekleri (son sınır) budur. Şüphesiz, Rabbin, yolundan sapanı da iyi bilir; O, hidayette olanı da iyi bilir.

31. Göklerde ve yerde bulunanlar hep Allah'ındır. Akıbet (sonuçta) kötülük yapanları yaptıkları ile cezalandıracak, güzel davrananları da daha güzeliyle mükafatlandıracaktır.

32. Onlar ki günahın büyüklerinden ve çirkin işlerden kaçınırlar, yalnız bazı küçük kusurlar hariç. Şüphesiz Rabbinin affı geniştir. O, sizi daha topraktan yarattığı zaman ve siz annelerinizin karınlarında bulduğunuz sırada, sizi en iyi bilendir. Bunun için kendinizi temize çıkarmayın. Çünkü O, kötülükten sakınanı daha iyi bilir.

وَكَمْ مِنْ مَلَكٍ فِي السَّمَوَاتِ "Göklerde nice melekler vardır!" Müşrikler, putları melek ve melekleri de Allah'ın kızları olarak kabul ederek onların resimlerini yapıp takmakla meleklerin kuvvetlerine yaklaşmanın mümkün olacağı ve bu vesile ile şefaathlerine ulaşılabilceği kanaatinde bulunduklarından dolayı özellikle bu ilk âyette onların zanlarının çürüklüğü gösterilmek üzere evvel ve son (dünya ve ahiret)un Allah'ın olduğu ifade ediliyor. Yani göklerde ne kadar çok melek vardır da لَا تُغْنِي شَفَاعَتَهُمْ شَيْئًا şefaathları hiç bir şeye yaramaz. İzinsiz şefaath etmek hadleri değildir, ama şefaath ettikleri farzedilse bile bu, yine fayda vermez. أَلَا مَنْ أَمَرَ أَنْ يَأْذَنَ اللَّهُ Ancak Allah izin verdikten sonra faydalı. O da, herkes için değildir, لِمَنْ يَشَاءُ وَيَرْضَى kime diler ve razı olursa onun için. Bu mânâ, hem şefaath edecekler hem de kendilerine şefaath edilecekler için düşünülebilir. Demek ki eninde sonunda rızası aranacak olan mabud (kendisine ibadet edilen) melekler değil, Allah'tır. Meleklerin şefaathı böyle olunca putlardan ne şefaath beklenir? إِنْ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ Evet, muhakkak ki ahirete imanı olmayanlar günahın ve Allah'a karşı yalan ve iftiranın ahiretteki ceza ve sorumluluğundan hakiki bir iman ile korkmadıkları için لَيُسْأَلُنَّ الْمَلَائِكَةُ تَسْمِيَةَ الْأُنثَىٰ meleklere dişilerin adlarını verip duruyorlar, Allah'ın kızları diyorlar. Onun için nefislerinin arzularına uy-

acak tarzda kız suretinde putlar yapıyorlar. وَمَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ **Bununla birlikte ona dair bilgileri yoktur.** Yani meleklerin ne olduklarını ve kendilerinin ne dediklerini bildiklerinden değil, إِنَّ الظَّنَّ إِلَّا الظَّنُّ **sırf zanlarına tâbi oluyorlar.** Burada zan, kuruntu mânâsındır. Yani melekler dişi olarak düşünülür ve tasvir edilirse daha çekici olacağını zannediyorlar. **Halbuki zan, hakikat bakımından hiçbir şey ifade etmez.** Yani hiçbir şekilde hakkın yerini tutmaz. Çünkü zan, nefsi (sübjektif ferde göre değişen nitelikte) bir olaydır. Hak ise değişmeyen (objektif) bir hakikattir. Onun için kesin inancı gerektiren itikadî meselelerde zan kâfi değildir. فَأَعْرِضْ **Bu yüzden sen aldırma, yüz çevir.** عَمَّنْ **Öyle kimselerden ki تَوَلَّى عَنْ ذِكْرِنَا bizim zikrimizden, yani hakkı hatırlatarak nasihat eden (şâni yüce olan Kur'ân)'den yüz çevirmiş, dinlemiyor, aldırıyor.** Dünya hayatından başka bir şey istemiyorlar. Nadr b. Hâris ve Velîd b. Muğîre gibi ذَلِكَ مَبْلَغُهُمْ مِنَ الْعِلْمِ **O, onların ilimden erişebildikleri, varabildikleri son sınırdır.** Yani bildikleri o kadardır. Bütün ilimlerinin nihayet muradı, (son hedefi) dünya hayatının zevkidir. يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِنَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا **Dünya hayatından sadece (görünen) dış yüzü bilirlir; ahiretten ise onlar tamamen gafilirdirler."** (Rûm, 30/7) âyeti de onların hallerini tasvir etmektedir. **Herhalde yakından sapanı, sapıklıkta ısrar eden en fazla bilen Rabbidir.** Hidayeti kabul edip doğru yolu tutanı en ziyade bilen de odur. Bu cümle yüz çevirme emrinin sebebidir. «هُوَ أَعْلَمُ» **"En fazla bilen"** Sözünün tekrarı da, her iki malum (bilinen) arasındaki zıtlığı ifade etmektedir. İlimden maksad da, ceza ve mükafatını tertip ve tatbik edecek tarzda bilmektir. Sonra da Allah'ın kudreti gösterilmek üzere şöyle buyuruluyor. **Göklerdeki ve yerdeki Allah'ındır.** Yaratma yönüyle de O'nun, tasarruf ve idare yönüyle de O'nundur. «لِيَجْزِيَ» **Bu «لام» in müteallâkı (bağlandığı yer) hakkında birkaç ihtimalin olduğu söylenmiştir. «الله»nin delâlet ettiği şey olan «خَلَقَ» yaratma veya «مَلَكَ» milke veya «أَعْلَمُ»ye ya da «أَعْرِضْ» yüz çevirme emrine bağlanabilir. Kâdî Beydâvî der ki: "Makablinin medlûlüne illettir (kendisinden önceki mânânın delalet ettiği şeyin sebebidir)."⁽¹⁾ Yani âlemi şunun için yarattı ve tanzim etti yahut yolunu şaşıranı ve hidayeti bulanı şunun için ayırıp hallerini korudu ki.." Buna göre birincisi, takdir edilen «خَلَقَهُ» fiiline, ikincisi «هُوَ أَعْلَمُ»ye bağlı demektir. Ebu Hayyân'a göre de söz konusu "lâm" mülk mânâsının delalet ettiği şeye bağlıdır.⁽²⁾ **اِيْ يَضِلُّ وَيَهْدِي** Yani **"Allah, karşılık vermek için ya sapıklıkta****

(1) el-Beydâvî, a.g.e., II, 475.

(2) Ebu Hayyan, a.g.e., VIII, 164

bırakır, ya da hidayete sevkeder." şeklinde takdir edilen cümleye bağlıdır. Ayrıca yukarıda geçen *"Allah, karşılık vermek için sapıtanı ve hidayette olanı bilir."* cümlesine bağlı olduğu da söylenmiştir.

Râzî, «اعرض» emrine bağlanma ihtimali varsa da en doğrusu «اعلم»ye bağlı olmasıdır, demiştir. Ebu's-Suud da bu görüşü tercih etmiştir.⁽¹⁾ Ayrıca bu gibi «م»ların ilâhî fiillerde hikmet ve akıbet için olduğunu da beyan etmişlerdir. Buna göre mânâ şöyledir: Bu göklerin ve yerin mülkiyet ve saltanatının veya sapıklık ile hidayetin yahut hak ile batılın bilinmesi, ya da dünya hayatından bir şey istemeyip Allah'ın zikrinden yüz çevirmiş kimselerden uzaklaştırılması şu hikmet ve akıbet (sonuç) içindir ki Allah, **الَّذِينَ آمَنُوا بِمَا وَعَدُوا** **kötü iş yapanları yaptıkları ile cezalandıracak, kötü işlerine karşılık, benzer kötü cezalar verecek. وَجَزَى الَّذِينَ أَحْسَنُوا بِالْحُسْنَى** **Güzel iş yapanları da daha güzeliyle karşılayacak, hüsnâ, yani en güzel mükafat olan cennet ile yahut amellerinin daha güzeli olan kat kat sevapla karşılık verecektir.** İhsan sıfatının gerçekleşmesi için büyük günahlardan kaçınmanın şart olduğu da, şu vasıfla ifade ediliyor. **الَّذِينَ O iyilikte bulunanlar ki, يَجْتَنِبُونَ كَبِيرَ الْإِثْمِ** **büyük günahlardan** -yukarıda da geçtiği gibi büyük günahlardan maksat, cezası büyük olan yahut hakkında hususi tehdit bulunan günahlardır- **وَالْفَوَاحِشَ** **ve fevâhişten** yani büyük günahlar içinde bilhassa çirkinliği açık olan fuşşıyyattan **kaçınırlar.** **إِلَّا لَمَمَ** **Lemem hariç, yani az ve küçük olan kusurlar müstesna** Çünkü büyük günahlardan kaçınılınca mesela, bir bakış, bir göz işareti, bir öpücük gibi, küçük günahlar affedilir. **إِنَّ رَبَّكَ وَاسِعٌ** **Şüphesiz ki Rabbinin mağfireti geniştir.** Büyük günahlardan kaçınılınca küçükleri affettiği gibi tevbe edilince büyükleri de affeder, dilerse tevbesiz de affedebilir. Ancak tevbe edilmekdikçe şirki mağfiret etmez. **هُوَ أَعْلَمُ بِكُمْ** **Hem O, sizi en iyi bilendir.** Yani sizin her hâlinizi bilir, hükmünü de ona göre verir. **إِذْ أَنشَأَكُم مِّنَ الْأَرْضِ** **Sizi topraktan yarattığı zaman** yerde ilk insan cinsinin, hücrelerinin yaratılışı esnasında, ya da insan gıdasının topraktan yaratıldığı sırada **وَإِذْ أَنتُمُ اجْتَنُّوا فِي بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ** **ve siz analarınızın karınlarında cenin olarak bulduğunuz vakitte,** yani sizin kendinizi bilmediğiniz zamanlarda bile nasıl olduğunuzu ve ne halde bulunduğunuzu ve gelecekte neler kazanacağınızı, kısacası bütün eksiginizle varlığınızı hep O bilir. **ثَلَا تَزْكُوا أَنفُسَكُمْ** **O halde nefislerinizi temize çıkarmayın.** Yani kendinizi hiç günahsız, kusursuz ve tertemiz kabul ederek öğünmeyin. Farkında olmadan birçok kusurunuz olabilir. **هُوَ أَعْلَمُ بِمَنٍ** **Tamamıyla korunup müttaki olanı en fazla O bilir** Çünkü her halinize vakıf olan O'dur. İyilerle kötüler ahirette Allah'ın huzurunda seçileceklerdir. .

(1) Ebu's-Suud, a.g.e., VIII, 161.

أَفَرَأَيْتَ الَّذِي تَوَلَّى ۖ ﴿٣٧﴾ وَأَعْطَى قَلِيلًا وَأَكْدَى ۖ ﴿٣٨﴾ أَعِنْدَهُ
 عِلْمُ الْغَيْبِ فَهُوَ يَرَى ۖ ﴿٣٩﴾ أَمْ لَمْ يُنَبِّأْ بِمَا فِي صُحُفِ مُوسَى ۖ ﴿٤٠﴾
 وَإِبْرَاهِيمَ الَّذِي وَفَّى ۖ ﴿٤١﴾ إِلَّا نَزْرُوزًا رَّزْرًا أُخْرَى ۖ ﴿٤٢﴾ وَأَنْ لِّشَرِّ
 لِلْإِنْسَانِ الْأَمَّا سَعَى ۖ ﴿٤٣﴾ وَأَنْ سَعَاهُ سَوْفَ يَرَى ۖ ﴿٤٤﴾ ثُمَّ
 يُجْزَاهُ الْجَزَاءَ الْأَوْفَى ۖ ﴿٤٥﴾ وَأَنْ إِلَى رَبِّكَ الْمُنْتَهَى ۖ ﴿٤٦﴾ وَأَنَّهُ
 هُوَ أَضْحَكَ وَأَبْكَى ۖ ﴿٤٧﴾ وَأَنَّهُ هُوَ أَمَاتَ وَأَحْيَا ۖ ﴿٤٨﴾ وَأَنَّهُ خَلَقَ
 الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَالْأُنثَى ۖ ﴿٤٩﴾ مِنْ نُّطْفَةٍ إِذَا تُمْنَى ۖ ﴿٥٠﴾ وَأَنْ
 عَلَيْهِ النَّشَاءُ الْأُخْرَى ۖ ﴿٥١﴾ وَأَنَّهُ هُوَ أَغْنَى وَأَقْنَى ۖ ﴿٥٢﴾ وَأَنَّهُ
 هُوَ رَبُّ الشُّعْرَى ۖ ﴿٥٣﴾ وَأَنَّهُ أَهْلَكَ عَادًا الْأُولَى ۖ ﴿٥٤﴾ وَثَمُودَ
 فَمَا اتَّقَى ۖ ﴿٥٥﴾ وَهُمْ نُوحٌ مِنْ قَبْلُ إِنَّهُمْ كَانُوا هُمْ أَظْلَمَ وَأَطْغَى ۖ ﴿٥٦﴾
 وَالْمُؤَنَفَكَةَ أَهْوَى ۖ ﴿٥٧﴾ فَغَشَّيْهَا مَا غَشَّى ۖ ﴿٥٨﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ
 رَبِّكَ تَتَمَارَى ۖ ﴿٥٩﴾ هَذَا نَذِيرٌ مِنَ النَّذِيرِ الْأُولَى ۖ ﴿٦٠﴾ أَزِفَتْ
 الْأَزِفَةُ ۖ ﴿٦١﴾ لَيْسَ لَهَا مِنْ دُونِ اللَّهِ كَاشِفَةٌ ۖ ﴿٦٢﴾ أَفَمِنْ هَذَا الْحَدِيثِ تَعْجَبُونَ ۖ ﴿٦٣﴾
 وَتَضْحَكُونَ وَلَا تَبْكُونَ ۖ ﴿٦٤﴾ وَأَنْتُمْ سَامِدُونَ ۖ ﴿٦٥﴾ فَاسْجُدُوا لِلَّهِ وَاعْبُدُوا ۖ ﴿٦٦﴾

Meâl-i Şerifi

33. Şimdi gördün mü O yüz çevireni?
34. Azıcık verip (sonra vermemekte) direneni?
35. Gaybın bilgisi kendi yanındadır da, o mu görüyor?
36. Yoksa haber verilmedi mi Musa'nın sahifelerinde yazılı olanlar?
37. Ve çok vefakâr olan İbrahim'in sahifelerindekiler?
38. Ki hiçbir günahkâr başkasının günah yükünü yüklenmez.
39. Doğrusu insana çalışmasından başka bir şey yoktur.
40. Ve çalışması da yakında görülecektir.
41. Sonra ona karşılığı tastamam verilecektir.
42. Ve şüphesiz en son varış, Rabbinedir.
43. Doğrusu güldüren de ağlatan da O'dur.
44. Öldüren de dirilten de O'dur.
45. Şüphesiz erkeği, dişiye iki eş yaratan O'dur,
46. Atıldığı zaman bir nutfeden.
47. Şüphesiz tekrar diriltmek de O'na aittir.
48. Şüphesiz zengin eden de sermaye veren de O'dur.
49. Doğrusu Şi'râ yıldızının Rabbi O'dur.
50. O, helak etti önce gelen Âd'ı.
51. Ve Semûd'u da bırakmadı.
52. Önceden de Nuh kavmini (helak etmişti), çünkü onlar zulmetmiş ve azmıştı.
53. Altı üstüne getirilmiş şehirleri devirip yıktı.
54. Onları neler kapladı neler!
55. O halde Rabbinin hangi nimetinden kuşku duyuyorsun.
56. Bu da ilk uyarıcılardan bir uyarıcıdır.
57. Yaklaşan yaklaştı.
58. Onu Allah'tan başka açığa çıkaracak yoktur.
59. Şimdi siz bu sözden mi hayret ediyorsunuz?
60. Gülüyorsunuz da ağlamıyorsunuz?
61. Ve siz mi kafa tutuyorsunuz ey gafiller?
62. Haydi Allah için secdeye kapanın ve O'na kulluk edin.

اَفَرَأَيْتَ الَّذِي تَوَلَّى Şimdi gördün ya o yüz çevireni, hakta sebat etmeyip de döneni. Mücâhid ve İbnü Zeyd'den rivayet olunduğuna göre, Velîd b. Muğire Resulullah (s.a.v)'ın meclisine gelmiş, onun okuduğu Kur'ân'ı ve va'zını dinlemiş ve İslâm'a yaklaşmıştı. Bundan dolayı da Resulullah onun hakkında ümit beslemişti. Sonra müşriklerden biri, onu azarlayıp "atalarının dinini terk mi

ediyorsun? Dinine dön, onda sebat et, ahiret hakkında her neden korkuyorsan bana şöyle şöyle mal vermen şartıyla kendi üzerine alırım." deyince, Velîd de ona uyup İslâm'a olan gayretinden dönmüş ve şart koşulan malın bir kısmını verip geri kalanına dayatıvermişti. İşte âyet bu hususa işaret etmektedir.

وَأَكْذَى Dayattı, vermedi.

Küdye, kazılmaz sert yer ve yalçın kaya, ikdâ da küdyeye (sert kaya) varmak mânâsınadır. Onun için Araplar **حَقَرَ الْأَرْضَ فَأَكْذَى** derler ve bununla "yeri kazılı da küdyeye, yani kazılmayacak sert kayaya dayandı", mânâsını kasdederler. Bu kelime, cimrilik ve zor zaptetmek anlamında da kullanılmıştır. **اعْتَدَ عَلَمٌ** Gayb bilgisi yanında da, artık görüyor mu? Yani şimdiden ahireti görüyor da günahını başkasının yüklenivereceğini biliyor mu? **أَمْ لَمْ يُنَبَّأْ** Yoksa haber verilmedi mi? **بِمَا فِي صُحُفٍ مُّوسَى** Musa'nın sahifelerinde bulunanlar ve **إِبْرَاهِيمَ** ve İbrahim'inkindeki, yani İbrahim'e indirilmiş olan sahifedekiler. O İbrahim ki çok vefâlı idi. **"وَإِذِ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ"** *"Rabbi bir zaman İbrahim'i birtakım kelimelerle sınamış, o da onları tamamlayınca; 'Ben seni insanlara önder yapacağım' demişti."* (Bakara, 2/124) âyetince İbrahim (s.a) emrolunduğu kelimeleri tamamıyla ifâ etmişti. Her hususta sözüne çok bağlı idi. Ebu Hayyân, "el-Bahru'l-Muhit"de şöyle der: "Musa ile İbrahim'in tahsis edilmesi için denilmiştir ki: Nuh ile İbrahim arasında (geçen zamanda) bir adamı, babası, oğlu, amcası ve dayısı ile, bir kocayı karısı ile, bir köleyi de efendisi ile beraber hesaba çekerlerdi. Onlara ilk karşı çıkan İbrahim oldu. İbrahim'in şeriatından Musa'nın şeriatına kadar geçen süre içerisinde bir kimseyi başkasının suçundan dolayı hesaba çekmezlerdi."⁽¹⁾ Bununla beraber burada asıl maksat, ahirete ait hükmü beyan etmektir. Musa ile İbrahim'in sahifelerinde olan hususlar şunlardır. **«أَنْ»** ki doğrusu bu **«أَنْ»** "enne"den hafifletilmiş ve şân zamiri hafzedilmiştir demektir. Yani gerçek şu ki, **وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى** **günahkâr bir insan, başkasının günahını çekmez.** Yani ancak kendi günahını çeker.

Vizir, günah ve ağır yük mânâsına gelir ki, burada günah ve günahın cezasını çekmek anlamındadır. Yani ahirette ceza çekecek kimse, hiç kimsenin günahının cezâsını çekecek değil, herkes kendi suçunun cezasını çekecektir. Bizde meşhur olan "Her koyun kendi bacağından asılır." tâbiri bunu ne güzel ifade etmektedir. Bunun fıkıhdaki karşılığı, "Ukubatta niyâbet câri olmaz" (yani cezalarda vekillik geçerli değildir) genel kuralıdır. Şu halde birisi, başkasının günahını boynuna almakla onu kurtaramaz, ancak kendi üzerine aldığı için yani

(1) Ebu Hayyan, a.g.e., VIII, 167.

sorumluluğunun cezasını çeker. Zira, *"وَلِيَحْمِلُنَّ أَثْقَالَهُمْ وَأَثْقَالًا مَعَ أَثْقَالِهِمْ"* *"Onlar, kendi yüklerini, kendi yükleriyle beraber başka yükleri de taşıyacaklar.."* (Ankebût, 29/13) âyetinde de aynı anlam vardır. Ayrıca *مَنْ سَنَّ سُنَّةً سَيِّئَةً فَعَلَيْهِ وَزَرُهَا وَوَزَّرَ مَنْ عَمِلَ بِهَا إِلَى يَوْمِ الْقِيَمَةِ* "Her kim kötü bir çığır açarsa, onun günahı ve kıyamete kadar onunla amel edenlerin günahı da, o çığırı açanın boynunadır."⁽¹⁾ hadisi de böyledir. Şu da, o sahifelerde bulunan hususlardandır. *وَأَنْ لِّبَسَ لِلإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى* Doğrusu insanın çalışmasından başkası kendisinin değil, ancak çalışması kendisinin-dir. Yani bir insan başkasının günahından dolayı hesaba çekilmeyeceği gibi, çalışmasının dışında bir şeyle sevap alması da kendi has hakkı değildir. Olursa, başkasının hediyesi, bağışı olur. Gerçi *لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ* "Herkesin kazandığı iyilik kendilerine, kötülük de kendi aleyhinedir..." (Bakara, 2/286) âyetinden ilk bakışta "insana çalışmasından başkası yoktur" mânâsı anlaşılırsa da, insana gerek dünyada gerek ahirette kazancından başka vebî olarak (Allah tarafından) verilen nice rahmet ve ilâhî bağışların bulunduğu da şüphe yoktur. Ayrıca yardımlaşmanın emrolunduğu, dünya ve ahirette de fayda sağladığı bilinmektedir. Ebu's-Suûd der ki: "Peygamberlerin şefaati, meleklerin istiğfârı, dirilerin ölümleri için dua ve sadakaları gibi insanın kendi amelinden olmamakla beraber faydalı olduğu bilinen karşılıksız işlere gelince, bütün bunların fayda sağlaması, insanın kendi ameli olan imana ve dine bağlılığına dayanır. İman olmayınca hiçbir şeyin faydası olamayacağı için, bunlarda da faydalı olan yine kendi gayret ve amelidir."⁽²⁾ Ebu Hayyân tefsirinde şöyle bir rivâyeti nakleder: Horasan valisi Abdullah b. Tâhir, Hüseyin b. Fadl'a *وَاللَّهُ يَضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ* "Allah dilediğine kat kat verir." (Bakara, 2/261) âyeti hakkında soru sormuştu. Hüseyin ona, "Adaletle ancak insana çalıştığı, lütufla ise Allah'ın dilediği kadar vardır." diye cevap verdi. Bunun üzerine Abdullah Hüseyin'in başını öptü.⁽³⁾ Bu âyetin mensuh (yürürlükten kaldırılmış) olduğuna dair İbnü Abbas'dan nakledilen rivayet sahih değildir. (Bu hususla ilgili olarak *كُلُّ أَمْرٍ بِمَا كَسَبَ رَهِيْنٌ* "Herkes kendi kazandığına bağlıdır." (Tûr, 52/21) âyetinin tefsirine bkz.) Âlimlerin çoğuna göre bu âyet, muhkemdir. İbnü Atiyye bu hakikati şöyle ortaya koyar. Bence bu âyet şu şekilde izah edilebilir: "Burada esasen mânânın dönüp dolaştığı yer, *لِلإِنْسَانِ*daki Lâm'dır. İnsanın *«لِي كَذَا»* "şu benimdir" demeğe hakkı olan şeyi araştırdığın zaman, onu ancak çalışmasından ibaret bulursun. Ondan başka bir

(1) Dârimî, Mukaddime, 44; İbn Mace, Mukaddime, 14; Ahmed b. Hanbel, IV, 362; Müslim, İlim, 15, Zekat, 69; Nesaî, Zekat, 64.

(2) Ebu's-Suud, a.g.e., VIII, 163.

(3) Ebu Hayyan, a.g.e., VIII, 168.

şefa'at, (yardım) veya hayırlı bir baba yahut hayırlı bir evladın gözetimi ile veya iyiliklerin kat kat verilmesi, yahut sırf lütuf ve esirgeme kasdıyla olanlar hep merhamettir. Onların hiçbirisi insanın kendinin değildir. Ona, gerçekte benim demeğe yetkisi yoktur. Bu ancak mecazen hakikate ilhak edilerek (katılarak) söylenebilir. Bunun esası, Lâmin ihtisâs veya istihkâk (hakkı olma) mânâsına gelmesi, tahsisin de ona yönelik bulunmasıdır. Türkçe'de bu mânâyı ifade eden "Elden gelen.. öğün olmaz, o da vaktinde gelmez." şeklinde bir atasözü vardır. "Mâseâ" daki «ما» masdariyyedir. Çalışmak demektir. "Çalıştığı" mânâsına mevsûle olması ihtimali düşünülebilirse de, genellikle doğru değildir. Zira her çalıştığı, insanın olmaz. İnsanın olan ancak çalışmasıdır. **وَأَنْ سَعْيُهُ سَوْفَ يُرَى** Ve **hakikat çalışması yarın görülecektir**, kıyamet günü defterinde görülecek ve mizanına konulacaktır. Yani çalışması boşa gitmez, fakat onun meyvasını peşin ve hemen görmeğe kalkışmamalıdır. Zira o, ileride görülecektir. **ثُمَّ يُجْزَى الْجَزَاءُ** Sonra ona en dolgun karşılık verilecektir. Bu suretle insanın geleceği, çalışmasının neticesi olacak demektir. Fakat bu âlemde bir çok güzel çalışmanın boşa gittiği görülüp dururken, bu değerli karşılığı kim temin edecek? denirse **وَأَنْ** şu da bir hakikat ki, **varış Rabbinedir**, sonunda Rabbine gidilecektir. Bütün yaratıklar dönüp O'na varır, O'nun huzuruna çıkarılır. İşte o vakit o tam ceza da, hakka'l-yakîn (şüphe edilmeyen gerçek) olur. Evvel O'dur, âhir O, **وَأَنَّهُ هُوَ أَضْحَكَ وَأَبْكَى** ve gerçekten güldüren de ağlatanda O'dur. Hayatın safhalarından iki zıt durum ki biri neşe alâmeti, biri acı; biri sevap defteri, biri azab; biri cenneti ifade eder, biri cehennemi; biri Cilve-i Cemal (güzelliğinin yansıması) biri Cilve-i Celâl (Celâl sıfatının yansıması)'dır. **وَأَنَّهُ هُوَ أَمَاتَ وَأَحْيَا** Ve gerçekten öldüren de dirilten de O'dur, başkası değil. **وَأَنَّهُ خَلَقَ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَالْأُنثَى** Ve hakikaten erkek ve dişi iki eşi yaratan da O'dur. Gerek insanlardan ve gerek hayvanlardan erkek ve dişi bütün çiftleri O yaratmaktadır. **مِنْ نُطْفَةٍ** Bir nutfeden **إِذَا تُمْنَى** döküldüğü zaman, yani rahme atıldığı zaman. Demek ki tabiat dilediği çeşitliliği verip, dilediği zıtları O yaratıyor ve bunları O'ndan başkası da asla yapamaz. **وَأَنْ عَلَيْهِ النَّشْأَةُ الْآخَرَى** Ve gerçekten diğer yaratma da O'nun uhdesindedir (üzerindedir). Ölümünden sonraki ahiret yaratmasını da O kendisine gerekli kılmıştır. O, yapacak, iyiliklerin ve kötülüklerin ceza ve mükafatını verecektir. Şu halde O'nu inkar etmenin hiçbir anlamı yoktur. Bütün bu çift yaratmalar, bu dünyanın bir ahireti bulunduğuna delalet edip durmaktadır. **وَأَنَّهُ هُوَ أَغْنَى** Ve gerçekten zengin eden ve sermaye veren de O'dur. Fakiri zengin edip sermayelendiren, fakir olan bir kulunu ihtiyaçtan kurtarıp sermaye sahibi eden, yahut hoşnud eyleyen ki, **وَوَجَدَكَ عَائِلًا فَأَغْنَى** "Seni fakir bulup zengin etmedi

mi?" (Duhâ, 93/8) buyurulması da bu cümledendir. **وَأَنَّهُ هُوَ رَبُّ الشَّعْرَىٰ** **Ve şüphesiz Şi'râ'nın Rabbi O'dur.**

Şi'râ, esasen "zîkrâ" vezninde şuur mânâsına masdar olup, göğün birinci derecede parlak yıldızlarından en parlak iki yıldız isim olarak verilmiştir. Parlaklık derecesi 1. olan yıldızlardan Şi'râ adıyla iki yıldız vardır. Bunlardan birine Şi'rây-ı Yemânî veya Âbûr diğere de Şi'rây-ı Şâmî veya Gumeysâ denilir. Şi'rây-ı Yemânî burçların en güzeli olan Cevzâ'da (İkizler burcunda) **الْجَبَّارُ** denilen suretin⁽¹⁾ arkasında uydu sayılarak **كَلْبُ الْجَبَّارِ** ismi de verilen Kelb-i ekber (büyük köpek)'de, Şi'rây-ı Şâmî de Kelb-i asgar (küçük köpek)'dadır. Şi'rây-ı yemânî göğün en parlak yıldızıdır. Burada **«الشَّعْرَىٰ»** bu mânâ ile tefsir edilmiştir. Zira mutlak olarak **«الشَّعْرَىٰ»** denilince, ilk akla gelen odur. Çünkü en parlak olmakla tanınan Şi'rây-ı Yemânî olduğu gibi, Câhiliyye döneminde kendisine ibadet de edilmiştir. Sûddî demiştir ki: "Hîmyer ve Huzâa kabileleri ona taparlardı. Alûsî'nin tefsirine kaydettiğine göre başkaları da bu hususta şöyle demişlerdir: "Onu ilk evvel tanrı edinen Ebu Kebşe olmuştu."⁽²⁾ Bu zat, Huzâa, kabilesinden biri, ya da reisleri olup ismi Vahz b. Gâlib idi. Onun için müşrikler Hz. Peygamber (s.a.v)'e "İbn Ebî Kebşe" diyorlar, putlara ibadet hususunda kavmine muhalefet etmesinden dolayı peygamberi ona benzetiyorlardı. Bazıları onu, Hz. Peygamber (s.a.v)'in babası tarafından dedelerinden biri olarak göstermiş ve kişinin her özelliğini atalarının birinden getirdiğini kabul edip filan damar filana çekmiş demişlerdir. Bunun hem, Peygamber'in anası tarafından dedesi, Vehb b. Abdîmenâf'ın künyesi hem de süt anası Halîme-i Sadiyye'nin kocasının künyesi olduğu söylenmiştir. Kısacası Araplar'da Şi'râyâ hürmet eden ve dünyada onun tesirine inananlar bulunduğu ve doğuşu esnasında gayba dair sözler söyledikleri cihetle burada özellikle Şi'râ'ya izafetle "Rabbü's-Şi'râ" buyurularak Şi'râ'nın Rab (terbiye eden) değil merbûb (terbiye edilen) olduğu gösterilmiştir. Böylece onların inançları reddedilmiş ve kendilerine, Şi'râ'ya değil, Şi'râ'nın Rabbine ibadet edilmesi gereği anlatılmıştır. Ardından da inzar (uyarı) ifade etmek üzere şöyle buyurulmuştur: **وَأَنَّهُ أَهْلَكَ عَادَانَ الْأُولَىٰ** **Ve hakikat o helak etti, önce gelen Âd'ı,** yani eski Âd kavmini ki, Nuh kavminden sonra helâk edilen Hûd'un kavmidir. Bu mânâda ûlâ (ilk) denilmesi, sonraki kavimlere göre olup, öteden beri gelen kıdemli Âd demektir. Bazıları, Âd-ı ûlâ'nın birinci Âd mânâsına olup, Âd-ı uhrâ (diğer Âd) karşılığı olduğunu söylemişlerdir ki,

(1) Alûsî, a.g.e., XXVII, 69.

(2) el-Taberî, a.g.e., XXVII, 46.

doğru olan da budur. Âd-i uhrâ hakkında ihtilaf edilmiştir. Zemahşeri'ye göre Âd-ı ûlâ Hûd kavmi, Âd-i uhrâ İrem'dir.⁽¹⁾ Lakin İrem de helak edilmiş olduğundan burada Âd'ın ûlâ (ilk) ile tahsis edilmesinin anlamı yoktur. Müberred, "Âd-ı uhrâ, Semûd'dur" demiş. Taberî ise, Âd-ı uhrâ'nın Mekke'de Amalika ile beraber olan beni Lukaym b. Hüzel olduğunu belirtmiştir.⁽⁴⁾ Amâlika'ya Cebbârîn (zorbalar) denildiği gibi "Âd-i uhrâ, Cebbârlar idi" tarzındaki görüş de buna yakındır. Bir kısım âlimler de Âd-i ûlâ, Âd b. İrem b. Avi b. Sâm b. Nuh'un çocuklarından. Âd-i uhrâ da Âd-i ûlâ neslindendir demişlerki, bu bize hepsinden doğru geliyor. Çünkü Âd kavminden Hz. Hûd'a iman etmiş olanların kurtarıldıkları Hûd Sûresi'nde geçmişti. Şu halde Âd-i ûlâ, Hz. Hûd'a iman etmeyip eski hallerinde inad ederek helak olanlar, Âd-ı uhrâ da, iman ile yeniden yaratılmaya hak kazanmış olanlar demek olur. Bu mânâ, Semûd'da da diğerlerinde de vardır. **وَقَوْمٌ نُّوحٌ مِنْ قَبْلُ** Daha önce de Nuh kavmini helak etmişti. **إِنَّهُمْ كَانُوا هُمْ أَظْلَمَ وَأَطَى** Çünkü onlar daha zalim ve daha azgın idiler, Nuh kavmi diğerlerinden daha zalim idi. Hz. Nûh'a pek fazla eziyet veriyorlardı. Yahut diğer bir mânâ ile Âd, Semûd ve daha önce Nuh kavmi hep o helâk edilen kavimler, Kureys'ten daha zalim ve daha azgın idiler. **وَالْمُتَفَكِّكَةِ الْهَوَى** Mü'tefike'yi de haviyeye attı, havaya kaldırıp hâviyeye, yani yerin altına geçirdi. "Mü'tefike" Lût kavminin altı üstüne gelen şehirleri, Sedûm ve saire diye açıklanmıştır ki, "Münkalibe" de üstü altına gelmiş demektir. **فَجَعَلْنَا** "Üstünü altına getirdik..." (Hûd, 11/82) âyeti de bu mânâdadır. Ebu Hayyân der ki: "Herhangi bir değişim ile evleri ve yerleri alt üst olan her memleketin kasedilme ihtimalinin bulunduğu söylenmiştir." **وَالْمُتَفَكِّكَةِ الْهَوَى** Onları neler kapladı ise kapladı. Bu ifade, onlara inen azabın dehşetini göstermektedir. Bunlardan, insanın yaptıklarıyla hiç ilgisi olmayan soyut semavî (göksel) musibetler anlaşılmamalı, insanların kendi fiil ve günahlarına ait olan felaketler anlaşılmalıdır. Nitekim şöyle buyuruluyor: **فَبَايَ الْآءِ رَبِّكَ تَتَمَارَى** Şimdi Rabbin hangi nimetlerinden şüphe edersin ey insan? Bu hitabın bilhassa Peygamber (s.a.v)'e olması düşünülürse de, dinin muhatab olarak kabul ettiği her insana hitab edilmiş olması daha uygun olur.

الْأَيْ Nimet mânâsını ifade eden çoğul bir kelimedir. Tekili "ilyün", "elyün", "elen", "ilen" ve "elvün"dür Burada ceza mânâsı da zikredilmiş olduğu halde

(1) ez-Zemahşerî, a.g.e., IV, 34.

söylenenlerin hepsine mutlak mânâda nimet denilmesi, cezaların hatırlatılmasının bile inanan ve akıl sahibi olanlar için ibret alınarak istifade edilen öğüt ve nasihat olması itibariyle bir nimet demek olduğunu anlatır. Bununla beraber soru edâtının getirilmesinde ve «فَا» ile kendinden önce hatırlatılan helakların tertibinde şüphe ve nankörlük edenlere karşı önemli bir uyarı mânâsı da mevcuttur. Onun için buyuruluyor ki, هَذَا bu beyan yani اَمْ لَمْ يُتَبَّأْ بِمَا فِي صُحُفِ مُوسَىٰ وَاٰیٰرَٰهِيْمَ (Necm, 53/36)'den beri haber verilenler تَذِيْرٌ مِّنَ النَّذْرِ الْاَوَّلٰی önceki uyarılardan bir uyarıdır. Yani önceki peygamberlerin uyarıları cümlesinden veya onlar kabîlinden bir uyarıdır. Bu mânâda nezir, (uyarıcı) inzar (uyarmak) anlamında masdardır. Eğer münzir (uyan) mânâsında sıfat olursa «هَذَا» Peygamber (s.a.v)'i göstermiş olur. Yani bu Kur'ân'ı getiren Muhammed (s.a.v) o Musa ve İbrahim gibi önceki peygamberler cümlesinden bir peygamberdir. Verdiği haberler muhakkak vuku bulacaktır. «فَا» Bu işaretinin Kur'ân'ı işaret ettiği düşünüldüğü gibi özellikle şu habere işaret olduğu ihtimâli de vardır. اَزٰتِ الْاَزْفَةِ âzife yaklaştı.

Âzife, yaklaşan, yaklaşacak olan, yaklaşmakta bulunan demek olup, kıyametin isimlerindendir. Yani اِقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ "Kıyamet saati yaklaştı." (Kamer, 54/1) diye yaklaşmak sıfatı ile vasıflanan vakit ve saat günden güne yaklaşmaktadır. Onu, Allah'tan başka açacak bir kudret yoktur. Yani onun ızdıraplarını, acılarını Allah'tan başka açacak veya kaldıracak hiçbir kuvvet ve kudret yoktur. Yahut onun ne zaman ve nasıl olacağını Allah'tan başka keşfederek bilecek kimse yoktur. شِمْدِیْ سِمْدِیْ هٰذَا الْحَدِیْثُ تَعَجُّبُوْنَ Şimdi siz bu sözden mi hayret ediyorsunuz? İnanılmayacak gibi acaip görüyorsunuz? وَتَضْحَكُوْنَ Ve gülüyorsunuz? Eğlenceye alıyorsunuz. وَلَا تَبْكُوْنَ Ve ağlamıyorsunuz? Uyarılarının dehşetinden ve halinizin korkunçluğundan dolayı ağlamıyorsunuz? وَانْتُمْ "Ve kafa tutuyorsunuz."

Sümûd, kafa tutmak, kibirlenip somurtmak ve sersem olmak, oynayıp eğlenmek, çalıp oynamak şarkı söylemek mânâlarına gelir. Buna göre söz konusu kelime burada da çeşitli mânâlar ifade eder. Yani ağlamıyorsunuz da çalıp oynuyor musunuz? veya eyleniyor musunuz? yahut hayran hayran, sersem sersem duruyor musunuz? ya da siz mi kafa tutuyorsunuz? Ey gafiller! فَاسْجُدُوا لِلّٰهِ وَاعْبُدُوا Haydi şimdi Allah'a secdeye kapanın ve ibadet edin, gerçekten ibadet ve kulluk edin, boş temennilerle vakit geçirmeyin.

Burada âlimlerin çoğuna göre secde vardır. Daha önce de zikredildiği gibi İbnü Mes'ud'dan "Resulullah (s.a.v)'ın burada secde ettiği" haberi, Buhârî Müslim ve diğer sahih hadis kitaplarında nakledilmiştir.⁽¹⁾ Bir de İbnü Merdûye

(1) Suyûtî, a.g.e., VII, 668.

ve Beyhakî (Sünen'de), İbnü Ömer'in şöyle dediğini rivayet etmişlerdir. "Resulullah (s.a.v) bize namaz kıldırды, «النَّجْمُ» Sûresi'ni okudu, bizimle secde etti ve secdeyi uzattı. Aynı şekilde Hz. Ömer de secde etti."⁽²⁾ Alûsi'nin kaydettiğine göre Said b. Mansûr, Sebere'nin şöyle dediğini nakletmiştir: "Ömer b. el-Hattâb bize sabah namazını kıldırды. Birinci rekatta Yusuf Sûresi'ni okudu. İkincide ise «النَّجْمُ» Sûresi'ni okudu ve hemen secde etti, sonra kalkıp «إِذَا زُلْزِلَتْ» okudu ve rükû etti."⁽³⁾

Necm Sûresi burada bitti, bunu Kamer Sûresi takip etmektedir.

(1) Buharî, Tefsiru Sureti 53/4.

(2) Suyûtî, a.g.e., VII, 668.